

ORTA VE DOĞU KARADENİZ AĞIZLARINDA GÖRÜLEN İKİLEMELER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ercan ALKAYA*

ÖZET

Bu çalışmada Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından Ordu, Giresun, Rize ve Trabzon ağızlarında, yazı dilimizin dışında kullanımı görülen ikilemeler ele alınmıştır. Adı geçen yöre ağızlarıyla ilgili ağız çalışmalarında geçen metinlerden ve Derleme Sözlüğü'nden alınan bu ikilemeler; köken, yapı ve anlam bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkileme, hendiadyoin, Doğu Karadeniz, ağız, Türkçe,

A STUDY ON THE HENDIADYOINS IN THE EASTERN BLACK-SEA REGION DIALECTS

ABSTRACT

In this study, the hendiadyoins of the dialects of the Central and Eastern Black-Sea Region such as Ordu, Giresun, Rize and Trabzon which can be observed as non-literary usages are dealt with. The hendiadyoins taken from the dialect studies on the afore-mentioned dialects and from the Derleme Sözlüğü are assessed in respect with their origins, structures and meanings.

Key Words: Hendiadyoin, The Central and Eastern Black-Sea, dialect, Turkish

Bir dilin kelimeleri ile birlikte atasözleri, deyimler, kalıp sözler, terimler, ikilemeler ve çeşitli anlatım kalıpları o dilin söz varlığını meydana getirir. Türkçenin her döneminde, her lehçesinde belirgin olarak görülen ikilemeler, dilin gerek yapı, gerek söz dizimi, gerekse anlambilimi açısından en önemli öğelerinden birini oluşturur. Latin edebiyatında birkaç örnekle gösterilebilen ikilemelerin, dünya dillerinde de çok az örneği vardır. Türkçeye yakın oranda Korecede ve Japoncada görülen ikilemeler, Türkçede oldukça yaygın bir kullanıma sahip bulunmakta ve çok güçlü bir anlatım imkânı sağlamaktadır¹.

* (Yrd. Doç. Dr.), Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. E-mail: ealkaya@firat.edu.tr

¹ Doğan Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yay., Ankara 1996, s. 60

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 3/3 Spring 2008

Batı dillerinden Fransızcada redoublement, hendiadyoin; İngilizcede reduplication dual, hendiadyoin; Almancada verdoppelung, zwillingsformen, hendiadyoin; Osmanlıcada atf-ı tefsiri², terhib-i ihmâli, mühmelât³ terimleriyle karşılanan ikileme; aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi durumudur⁴. Konuyla ilgili yapılan çeşitli çalışmalarda ikileme için “kelime koşmaları, ikileme, tekrarlar, ikileme-ikizleme, bağlam öbekleri (ikilemeler, koşma takımlar), tekrarlama, tekrar grubu, tekrar öbeği” gibi terimler kullanılmıştır⁵. İkileme cümlede anlatımı güçlendirmek, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla kullanılır ve aynı kelimenin tekrar edilmesiyle, anlamları birbirine yakın veya zıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki kelimenin yan yana getirilmesiyle oluşturulur⁶.

İkilemeler Türkçenin en eski metinlerinden itibaren zengin örnekleriyle karşımıza çıkar. Göktürk yazıtlarında 15⁷, Uygur Türkçesinde 262⁸, Kutadgu Bilig’de 197⁹, Divanü Lûgati’t Türk’te 162¹⁰ ve yine Nehcü'l-Ferâdîs, Kıyasü'l-Enbiyâ ve Mukaddimetü'l-Edeb gibi Harezmi dönemi eserlerinde¹¹ pek çok ikilemenin yer aldığı konuyla ilgili çalışma yapanlar tarafından ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından Ordu, Giresun, Rize ve Trabzon ağızlarında, yazı dilimizin dışında kullanımı

² Vecihe Hatiboğlu, *Türk Dilinde İkileme*, TDK Yay., Ankara 1981, s. 9

³ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1992, s. 82

⁴ Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 82

⁵ Musa Duman-Fatih Kemik, “İkilemelerin Oluşma Süreçleri ve ‘yalnız başına’ Örneği Üzerine”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı* (Ege Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İZMİR)’na sunulan bildiri, s. 3.

⁶ Vecihe Hatiboğlu, *age.*, s. 9

⁷ Erhan Aydın, “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, *TD, S. 544* (Nisan 1997), s. 417-421; Talat Tekin’in Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk), Yıldız Yay., İstanbul 2003 adlı eserinde ikilemeler başlığı altında “ağış barım, eçüm apam, toru ölü vb” gibi isimlerden ve yine “adrl- az-, içik- yükün-, öl- alkın- vb.” gibi fiillerden oluşan 33 tane ikileme (s. 15-17) gösterilmiştir.

⁸ Saadet Çağatay, “Uygurcada Hendiadyoinler”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara Ün. DTCF Yay., Ankara 1978, s. 29-66.

⁹ Zuhâl Kargı Ölmez, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 7, 1997, s. 19-40; Zuhâl Kargı Ölmez, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (2)”, *Bahşi Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*, Simurg Yay., Freiburg-İstanbul 1998, s. 235-260.

¹⁰ Gülsel Sev, “Divanü Lûgat’it Türk’te İkilemeler”, *TD, S. 634* (Ekim 2004), s. 497-510

¹¹ Mehmet Dursun Erdem, “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”, *Bilig*, S. 33, Bahar 2005, s. 189-225.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

görülen ikilemeler ele alınacaktır. “çalı çilmek, pırt kesek, yalp yulp, yaru yaşlu, çırım çırım çırtmak, şakga yarennik, beli benzer, altın altın gülmek” gibi onlarca ikileme yazı dilinde olmayıp Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemelerdir. Adı geçen yöre ağızlarıyla ilgili ağız çalışmalarında geçen metinlerden ve Derleme Sözlüğü’nden alınan bu ikilemeler; köken, yapı ve anlam bakımından değerlendirilecektir.

Kökenleri Bakımından İkilemeler

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemelerin köken bakımından Türkçe kelimelerden, Türkçe ve yabancı kelimelerden ve yabancı kelimelerden oluştuğu görülmektedir.

1. Türkçe Kelimelerden Kurulan İkilemeler

İkilemelerin büyük çoğunluğu Türkçe kelimelerden oluşmaktadır: **ağır dolu** (Tr., Rz. DS/I-91), **gıldır gücük** (Or. DS/VI-2040), **siziñ topuñuz, enüñüz cücüñüz** (AYB, 83), u evliye~de **eşildi deşildi** (OYA, 192), **ileri geri** yapıyok (OYA, 178), **tarla çayır** ekme zamanı (TYA II, 8), havalar böyle **sisli puslu** giderse (TYA II, 47), şöyle **çatal çalı** yapacāsun (TYA II, 241), **ter su** içinde (TYA II, 238), **met değnek** (RİA, 237)

2. Türkçe ve Yabancı Kelimelerden Kurulan İkilemeler

Bu ikilemelerin bir kelimesi Türkçe, diğer kelimesi ise bir başka dildedir: **alan talan** etmek (TYA III, 11), **böyle naħuşlu** (<Ar. naħş) **diğışli** (TYA II, 15), **ğuç ħal** (<Ar. ħāl)dişarıya gelduk (RİA, 202), **şakga yarennik** (Far. yārān+lık) bol (AYB, 110), **çorabım** (<Far. cūrāb) **çarūm** diye (OYA, 213), **dabancalar sila ħlar** (<Ar. silāħ) atılır (TYA II, 49), **ağır akıllı** (Or. DS/I-90), zor (<Far. zūr) **zoruna** (T. Ek) (Gr., Tr. DS/XI-4381): Binbir güçlkle.

3. Yabancı Kelimelerden Kurulan İkilemeler

İkilemenin her iki unsuru da yabancı kelimelerden oluşmaktadır: **can** (<Far. cān) **cara** (<Far. çāre) (Or. DS/II-855), çapras (<Far. **çep** u **rāst**) TYA III, 53), **rek rek** (<Far. reng) boyuyok (OYA, 294), **soħbet** (<Ar. şuħbet) **muabbet** (<Ar. maħabbet) herkeş evine gidiyodu (OYA, 318), böyle **hürmet** (<Ar. ħurmet) **hizmet** (<Ar. ħidmet) vardı (TYA II, 44), **is** (<Ar. ins) midir **cis** (<Ar. cinn) midir (TYA II, 165).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Sözcük Türü ve Yapısı Bakımından İkilemeler

1. Adlardan Kurulan İkilemeler

Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında yalın haldeki cins adlardan çok sayıda ikileme kurulduğu görülmektedir: **varak varak** (Or. DS/XI-4044), **met değnek** (RİA, 237), **yel yepeldek** (TYA III, 255), **çol çocuh** çıhdılar (AYB, 103), **yatağ yasduğ** böle bî şeyler (OYA, 248), şöyle **çatal çalı** yapacāsun (TYA II, 241), **ter su** içinde (TYA II, 238), göllarını böle **çan kelek** dakarsın (OYA, 233)

Cins adlarla oluşan ikilemeler bazen iyelik ekleriyle ve ismin çeşitli hâl ekleriyle de kurulmaktadır¹²: **çorabım çarüm** diye (OYA, 213), **evimize ocāmıza** harcıduğ (TYA II, 280), her birimiz **dava daşa** düşdük (OYA, 274), annesi **çölden çöpten/** gızını elmas yaraTmış (OYA, 175), **üsdünden aşşā** büsbütün çıkarusun bunu (OYA, 284), **boylelan boylelan** köz, akşam olur (TYA II, 284)

Zaman zaman da özel adlardan kurulan ikilemelere rastlanır: verduğ **amede-mēmede** (TYA II; 299), adam dī-ki **allah allah** (OYA, 250), tieri-de **isdanbulda-misdambulda** (TYA II; 320), **Çarşambası marşambası** hêç bi yere gêtdüm yoğ (AYB, 85)

2. Sıfatlardan Kurulan İkilemeler

Aynı sıfatın ve ayrı sıfatların kullanılmasıyla oluşan ikilemelerdir: **mıyel mıyel** (Or. DS/IX-3194), turşularımızı ğuraruk **çeşitli çeşitli** (OYA, 282), **ağır akıllı** (Or. DS/I-90), **eğrim büğrüm** (Or. DS/V-1685), **gıldır gücük** (Or. DS/VI-2040), **az boz** (TYA III, 23), **beli benzer** bir iki üş gişiyi (AYB, 80)

3. Zarflardan ve Zarf Görevindeki Kelimelerden Kurulan İkilemeler

Bu gruptaki ikilemeler zarf türündeki kelimelerle birlikte yine zarf görevinde kullanılan isim ve sıfatlardan oluşmaktadır: **karşı berè** sayarum (RİA, 252), **üsdünden aşşā** büsbütün çıkarusun bunu (OYA, 284), **altın altın** külèy (KİAT, Tr., 204), başlarsın **yavaşdan yavaşdan** Kesmiye (TYA II, 97), **sıyr sıyr** yağmak (Or. DS/X-

¹² Ahmet Buran, *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yay., Ankara 1996. Ahmet Buran bu eserde hâl eklerini fonksiyonlarına göre değerlendirirken hâl eklerinin ikileme kurma fonksiyonlarını göstermiştir: “goç moç”, (s. 54), “yeri göğü” (s. 130), “sağa sola” (s. 171), “gıyıda köşede” (s. 199), “başdan başa” (s. 231)

3625), **altan uçarı** atmış gişi türkü s ölerdi (OYA, 248), bu arada **boyna boyna** dutup (AYB, 71)

4. Sayılardan Kurulan İkilemeler

Sayı bildiren kelimelerden bazıları, küçük sayıdan büyük sayıya doğru sıralanarak ikileme kurarlar veya üleştirme eki alan aynı sayının tekrarıyla kurulurlar. Sayılardan kurulan ikilemeler durum, yaklaşıklık ve tahmin bildirir: **om beş yirmi** gün sōra (OYA, 283), sayarım **ellü ellü** (KİAT, Gr., 121), ēy **onbēşlü onbēşlü** (KİAT, Gr., 122), tavlarda **pir bir~puçuk** metre qar (TYA II, 341), bole zamanda **dört dört** herges olamaz (TYA II, 148), **dörder beşer** (OYA, 283), **birer birer** (KİAT, Tr., 244), **birem birem** (Or., Gr. DS/II-699), **üç beşer** güleş olmuş (OYA, 168). Yazı dilinde “üç aşağı beş yukarı” şeklindeki ikileme, Trabzon ağzında aynı sayıyla kurulmuştur: **beş~aşa beş~yukari** uyarsın (TYA II, 217)

5. Fiillerden Kurulan İkilemeler

a. Zarf-fiillerden Kurulan İkilemeler

Aynı fiillere veya farklı fiillere gelen zarf-fiil ekleriyle kurulmuş olan ikilemelerdir. **çala çala** (Or. DS/III-1048), **çapa çapa** (Gr. DS/III-1072), **kopa kopa** (Tr., Rz. DS/VIII-2920), tarlayı **döne döne** dolanıyor (KİAT, Tr., 244), **ğana doya** bakmadım, (KİAT, Gr., 95), boyle **basa basa** gidiyoşum (RİA, 299), gel **döşüre döşüre** (KİAT, Tr., 194), **alıp alıp** ver- (OYA, 333), **gidergen gidergen** aldırırsın (TYA II, 97)

Yukarıdaki örnekler yazı dilinde de görülen zarf-fiil ekleridir. Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yazı dilinden farklı olarak –a/-e zarf-fiil ekinin –ı/-i,-u’ya dönüşmesiyle meydana gelen zarf-fiil eklerinden kurulmuş ikilemeler görülmektedir. Ordu, Giresun ve Trabzon ağızlarında farklı eklerle oluşan çok zengin bir zarf-fiil kullanımı vardır¹³: hayvan **dñneni dñneni** gider (OYA, 194), gel **salini salini** (KİAT, Or., 25), **çalını çalını** ben de yoruldum (KİAT, Or., 46), **topallı topallı** gelür (OYA, 234), **ālayı sızlayı** boynuma dağdım (AYB, 100), **çığışı bağırışı** sūlah ata (KİAT, Or., 41), **ğarışdıru ğarışdıru** ğurudur (TYA II, 40), **vuru vuru** çıkadūduđ (OYA, 218),

¹³ Necati Demir, “Şalpaazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağızlarında Kullanılan Zarf-fiil Ekleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 8 (Sivas 1999), s. 313-334.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

tırabzona **kidi kele kidi gele** (TYA II, 89), burıya **kidi gelince** (TYA II, 89), **gidi gitmez** hemen (TYA II, 210)

b. Sıfat-fiillerden Kurulan İkilemeler

Daha çok farklı fiillere gelen sıfat-fiil ekleriyle bazen de aynı fiile gelen sıfat-fiil ekleriyle kurulan ikilemelerdir: **akar bakar** (Rz. DS/I-139), **éelen-úiden** misafirlere (TYA II, 300), **öle bi donan éden** eşidmedim (OYA, 262-263), işte **yiycē içecē** ne gerekliysa (TYA II, 273), ancā **yiyecek gēyecek** geçebiliyomuş (OYA, 193), **asdū asdığ**, **kesdū kesdúk**, forsli adamlar (TYA II, 235) bu sineğler geldi bi bulut **đibi nasi sardisa o askere**, **kaçan kaçana**, **đıkan gidene** (RİA, 267-268)

c. İsim-fiillerden Kurulan İkilemeler

-mA ve -(I)ş ekleriyle kurulmuş olanları görülür: **okumam yazmam** olsa (TYA II, 67), **yime işme** yapı (OYA, 322), **alış veriş** ediyor/gözlerilen ğaşları (KİAT, Tr., 218), işimi **alışverişe** bozdum (AYB, 69).

d. Çekimli Fiillerle Kurulan İkilemeler

Çekimli fiillerle kurulan ikilemelerde aynı çekimli fiillerin veya farklı çekimli fiillerin bir araya geldiği görülür: **sōna mağkemiye gēt gel gēt gel gel** (OYA, 183), ebe **yur yeyker** (OYA, 199), **çaıklı çimentoyu ğarar ğatar** (OYA, 216), **aramişler daramişler** (TYA II, 266), **katığlar katığlar** tuzunu adarız (TYA II, 63), **kel kel** (TYA II, 406)

Bazen çekimli fiillerle kurulan ikilemenin kalıcı bir ada dönüşür: **vuravur** (Tr. DS/XI-4108): (Toplu dövüş), bir ucu da **gēt gel** vardır (AYB, 73) (gēt gel: Marangozların torna tezgahında bulunan mil şeklinde bir alet.)

e. Bir Yardımcı Fiil İle Birlikte Kullanılan İkilemeler

Etmek, olmak yardımcı fiilleriyle birlikte kullanılan ikilemelerdir: **ayın oyun** etmek (Gr. DS/I-419), **cırım cırım** etmek (Gr. DS/III-930), böyle **küçüg küçüg** ed̄ıysın (TYA II, 439), **ıncık mıncık** etmek (Or. DS/VII-2477), **hurhut** etmek (Tr. DS/VII-2444), **cer cer et-** (OYA, 337), **eren peren** olmak (Or. DS/V-1766), **haphap** olmak (Gr. DS/VII-2277), millet **ğas ğas** olı (OYA, 236), **tav tav sav sav** olmak (Tr. DS/X-3849)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

6. Ünlemlerden Kurulan İkilemeler

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemelerin en çok örneği yansımalarından kurulmuş ikilemeler olarak göze çarpar. Türkçenin söz varlığı içinde, özellikle ağızlarda önemli bir yer tutan yansımalarından oluşan ikilemeler, anlatıma renklilik ve canlılık katar¹⁴.

a. Yansımalarından Kurulan İkilemeler

Yansımalarla ilgili olarak “Türkçede Ses Yansımaları İkilemeler” adlı önemli bir çalışması bulunan Hamza Zülfiyar, yansımalarından oluşan ikilemeleri “tam ikileme” ve “kısmî ikileme” olarak iki grupta değerlendirmektedir. İkilemeyi oluşturan öğeler arasında herhangi bir ses değişmesi olmadan sözlerin tekrarlanması (şırıl şırıl, tıkr tıkr, küt küt vb.) tam ikilemeyi, ikilemeyi oluşturan öğelerin ünlüleri, ünsüzleri ve diğer yapım ekleri arasındaki küçük değişmeler ise (şap şup, pat çat, ıkr cıkr vb.) kısmî ikilemeyi oluşturur¹⁵. Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yansımalarından oluşan ikilemelerde bu şekildedir:

Tam İkilemeler: **bıdır bıdır** (Or. DS/II-660), **cacık** (Tr. DS/III-848), **calap calap** (Tr. DS/II-699), **divil divil** (Gr. DS/IV-1526), **cımbıl cımbıl** (Gr. DS/III-891), **cırcır** (Or., Rz. DS/III-926), **gırs gırs** (Or. DS/VI-2058), **gukguk** (Tr. DS/VI-2189).

Kısmî İkilemeler: **baltur kültür** (Tr. DS/II-512), **cırım cıngıl** (Gr. DS/III-930), gapıda odun ediyom **çat pat** (OYA, 286), **dembül dümbül** (Gr. DS/IV-1415), **şapşup** (Rz. DS/X-3747), **lankur lankur** (Tr. DS/IX-3064).

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında söz varlığının meydana gelmesinde özellikle yansımalarından kurulan ikilemelerden faydalanılmıştır. Çeşitli hayvan adları: **cırcır** (Or., Rz. DS/III-926): Ağustos böceği; **cırcır** böceği (Tr. DS/III-927): Kara çekirge; **çırçır** böceği (Tr. DS/III-928): Ağustos böceği; **cıvcık** (Rz. DS/III-1022): Cıvcıv, **hoğora/hoğori** (RİA, 320): Baykuş.

Çeşitli eşya, alet adları: **çıtçıt** (Or., Rz. DS/III-1198): Çıtçıt, fermejüp; **şakşak** (Gr. DS/X-3738): Değirmende buğday tanelerinin döküldüğü yer; **gırgır** (RİA, 317): büyük balık ağı; **taktak** (Or. DS/X-3811): Kapı tokmağı; **takatuka** (Rz. DS/X-3806): Tahta havan, döveç, **şapşap** (Gr. DS/X-3747): Su taşı; **tıktık** (Gr. DS/X-3810): Takunya.

¹⁴ Hamza Zülfiyar, *Türkçede Ses Yansımaları İkilemeler*, TDK Yay., Ankara 1995, s. VII

¹⁵ Hamza Zülfiyar, *age.*, s. 14

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Özellikle insanın karakter özelliğini yansıtan olumlu ve olumsuz adlanmış sıfatlar, adlar veya çeşitli durumları karşılayan adlar: **hoplop** (Gr. DS/VII-2405): Sinirli; **kımkım** (Or. DS/VIII-2803): Ağır ağır konuşan kimse; **cırcır** (Or. DS/III-927): Geveze; **pitpit** (Rz. DS/IX-3464): Kekeme; **tantan** (Tr. DS/X-3821): Geveze, boşboğaz; **zırzır** (Rz. DS/XI-4381): Geveze, gürültücü; **cavcav** (Or. DS/III-865): Boş, gereksiz laf; **gargaris** (RİA, 318): feryat, bağırp çağırma; **dirdir** (KİAT, Tr., 316)

Tabiattaki çeşitli olaylara karşılık gelen adlandırmalar: **mesmes** (Gr. DS/IX-3172): Irmak ve derelerden esen hafif yel; **şarşar** (Rz. DS/X-3750): Küçük çağlayan; **zanzur** (Or. DS/XI-4348): Deprem.

b. Hayvanlara Yönelik Kullanılan Seslerin Yinelenmesiyle Kurulan İkilemeler

Bu tip ikilemeler hayvanları çağırırken, kovalarken veya bir şey yaptırılmaya zorlarken kullanılan kelimelerin tekrarlanmasından oluşur: **bıcı bıcı/bici bici/biçi biçi** (Or., Gr., Tr. DS/II-680), **bıdı bıdı** (Or. DS/II-688), **bili bili** (Rz. DS/II-693), **çih çih** (Tr. DS/III-1164), **gerek gerek** (Or. DS/VI-1997), **gur gur** (Or. DS/VI-2198), **hağlum hağlum** (Tr. DS/VII-2251), **hel hel** (Tr. DS/VII-2333), **hire hire** (AYB, 141)

Bu tip ikilemelerden bazıları arkaik unsur olarak karşımıza çıkar. DLT'de görülen ikilemelerle Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarındaki ikilemeler arasında ses ve anlam bakımından benzerlikler görülmektedir. Meselâ DLT'de tayı çağırma için kullanılan “**kurı kurı**¹⁶” ikilemesi, Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında at ve eşek çağırma ünlemi olarak **kirik kirik** (AYB, 144) ve **kırık kırık** (Or. DS/VIII-2825) şeklindedir. Yine DLT'de “**çuh çuh**” (atı yürütmek ve azarlamak için kullanılır) ve “**tuşu tuşu**” (eşeği durdurmak için söylenir¹⁷) ikilemeleri, Orta ve Doğu Karadeniz’de “**çih çih** (Tr. DS/III-1164): Keçileri yürütme ünlemi”, “**diş diş** (Tr. DS/IV-1473): Sığır, davar kovalama ünlemi” şekilleriyle görülür.

Şu örnek de ayının çıkardığı sestten oluşan ikilemedir: **öv öv** bôğurıyoř (RİA, 299)

7. Yapım Ekleriyle Kurulan İkilemeler

İkilemelerin bir kısmı yapım ekleriyle türetilmiş olanlardan oluşur. Yapım ekleriyle türetilme üç şekilde meydana gelir.

İsim köklerine gelen yapım ekleriyle kurulanlar: **apalak** **topalak** (Or. DS/I-282), **birem birem** (Or., Gr. DS/II-699), **ipil ipil**

¹⁶ Gülsel Sev, *agm.*, s. 500

¹⁷ Gülsel Sev, *agm.*, s. 500

(Or. DS/VII-2545), ortalık güzlük gülistanmık (TYA II, 9), şindi başlıh beşlik yoğ emme (AYB, 106), böyle naşuşlu digişli (TYA II, 15), parali parasiz vericek (TYA II, 248), adam melmeketinin kötülünü iyilini gonuşmaz (TYA II, 25), yerini incecuğ incecuğ kaziy (TYA II, 170),

Fiil köklerine gelen yapım ekleriyle kurulanlar: eğüş büğüş (Or. DS/V-1685), eğiş büğüş (Or. DS/V-1685), ıklım tıklım (Rz. DS/VII-2464), varak varak (Or. DS/XI-4044), ermeniler başgun soygun böle azā cāzā yapmışlar (OYA, 210), daşlar hep bellü. çevrük çevrük deyil (OYA, 192), gülğanin doruğunda/arular yayim yayim (KİAT, Tr., 147)

Yansımalara gelen yapım ekleriyle kurulanlar: vıcık vıcık (Or. DS/XI-4098), kertük kürtük (Or. DS/XII-4547), vıkır vıkır (Or. DS/XI-4100), çırım çırım çirtı (AYB, 88), hopur hopur hopluyo (KİAT, Or., 59), sülānan kütür kütür nişan atallardı (OYA, 201)

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yapım ekiyle kurulan bazı ikilemelerde yalnız ikilemenin bir unsuru yapım eki alır. Yazı dilinde “erkekli kadınlı”, “kadınlı erkekli”, “üçer beşer”, “küçücük küçücük” şeklinde olan/olması gereken ikilemeler, Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında: toplu kezerler **erkekli kadın** (TYA II, 396), **kadın erkekli** bu yolu yaparuk (TYA II, 245), **üç beşer** güleş olmuş (OYA, 168), **küçücük küçük** keşanlımız var idi (TYA II, 229) şeklindedir.

Yine yazı dilinde “dört dörtlük” olarak bilinen ikilemenin ikinci unsurundaki -lük eki, Trabzon ağızında kullanılmamıştır: bole zamanda **dört dört** herges olamaz (TYA II, 148).

8. İkinci Kelimenin Başına m- Sesinin Getirilmesiyle Kurulan İkilemeler

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemelerin en yaygın şekillerinden birisi de ikinci kelimenin başına m- sesinin getirilmesiyle kurulan ikilemelerdir. Türkçenin yaratma gücünü gösteren bu tür ikilemelerde m-sesi dışında başlayan her kelimenin ikinci unsuru, m- sesi getirilerek kurulabilir. Osman Nedim Tuna'nın “otomatik tekrarlar” olarak nitelediği bu tür ikilemeler, Moğolcada da

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Türkçedekine benzer bir şekilde kullanılmaktadır¹⁸. İkinci kelimesi m-sesiyle başlayan tekrarlar, Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında anlatıma kolaylık sağlamak ve ifade gücünü arttırmak amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır: **ingır mıngır** (Tr. DS/VII-2542), **tanksı manksı** (Tr. DS/X-3821), kapilerde **kutuk mutuk** varmidu (KİAT, Rz., 268), **alay malay** (TYA III, 12), inekleri süsleruğ. **cırnağ-mırnağ** taçaruk (TYA II, 189), işde **hopli mopli** (OYA, 253), **kemençe-memençe** (TYA II, 246), şöyle **elleşdürü melleşdürü** (AYB, 70)

Kullanımı çok yaygın ve geniş olan bu tür ikilemeler, zaman zaman özel isimlerle de kurulabilmektedir: **amede-mēmede** (TYA II; 299), **tieri-de isdanbulda-misdambulda** (TYA II; 320), **Çarşambası marşambası** heç bi yere gētdüm yoğ (AYB, 85)

Yazı dilinde geçerliliğini yitirmekte olan bu tür ikilemeler, ağzılarda oldukça yaygındır. Hatta Orta Anadolu ağzlarında ilk unsuru m- ile başlayan kelimelerin ikinci unsuru da m- sesiyle başlatılmakta, meselâ “masa” kelimesinde ikinci ses başka bir ünlüyle değiştirilerek “masa musa” biçimi ortaya çıkarılmaktadır¹⁹. Ordu ağzında ise bir örnekte m- sesi, m-ile başlayan bir kelimenin yerine kullanılmadığı için m-‘nin yerine h- sesi getirilerek ikileme kurulmuştur: hep benim üsdüme atdılar u işleri talla, **mal hal** (OYA, 239)

Aybastı ağzında da yazı dilinde “şöyle böyle” şeklinde kullanılan ikilemenin ikinci unsuru m- sesiyle değiştirilerek ilginç bir kullanım ortaya çıkarılmıştır: **şöyle möyle** avuçluyodu (AYB, 110)

Ordu ağzında bir örnekte rastladığımız, öle bi **donan eden** eşidmedim (OYA, 262-263) ikilemesinde sıfat-fiil eki alan don-fillinin yanına gelerek ikileme kuran et- fiili de m-‘li ikilemeler gibi bir “otomatik tekrar” örneğidir.

9. İkinci Kelimesi “Falan/Filan” Kelimesiyle Kurulan İkilemeler

Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında sıklıkla görülen ikilemelerden birisi de ikilemenin ikinci unsurunun falan/filan kelimesiyle oluşmasıdır. Falan/filan kelimesi burada tıpkı m-‘li

¹⁸ Osman Nedim Tuna, *Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 13

¹⁹ Doğan Aksan, *age.*, s. 198

ikilemelerde olduğu gibi kullanılmakta ve anlatıma kolaylık sağlamaktadır. Bu şekliyle “otomatik tekrar” görevi görmektedir. Bu tür ikilemelerde tekrar, ikinci kelimeye “falan/filan” kelimesi getirilerek yapılır²⁰. Özellikle Ordu ve Trabzon yöresinde görülen bu ikilemeler yaklaşıklık, tahmin ve benzerlik ilgisıyla kullanılmaktadır:

üç ay felan durduktan sōna (OYA, 189), undan sōna **fısdan filan** geydürüsün (OYA, 233), **keşen filan** sardurusun (OYA, 233), **çarşı filan** gösdermilar (OYA, 275), **dürzü falan** dèrkene (AYB, 66), **nöbet falan** çaldıh (AYB, 70), òle **dün felan** yok (TYA II, 401), **mayısa filan** yaylıya çıkıyolar (TYA II, 297)

Bazı örneklerde ikilemenin iki unsuru da, bir ses değişmesiyle, aynı kelimedenden oluşur: òle çırakdan **falan filan** deyil (OYA, 194), **falan filan** dèrkene (AYB, 66), **filan falan** hoca (TYA II, 377)

Bir örnekte de ikilemenin ikinci unsuru m-‘li olduğu halde sona filan kelimesi getirilerek anlam pekiştirilmiş ve üçleme olmuştur: birez **ködü-mödü filan** (TYA II, 385)

10. İkinci Kelimesi “Şey” Kelimesiyle Kurulan İkilemeler

Trabzon yöresinde iki örnekte ikilemenin ikinci unsuru “şey” kelimesi ile kurulmuştur. Bu da “otomatik tekrar” örneği olup yukarıda görülen m-‘li ve falan/filanlı ikilemelere benzemektedir. Bu tip ikilemelerde ikinci unsur genellikle akla gelmediği için yerine “şey” kelimesi kullanılmakta, bir bakıma doldurma yapılmaktadır: o yörenin **ācınlan** (ağacıyla) **şiyinlan** (şeyiyle) yapılmıştır (TYA II, 395), sonbaharda da filan **mısır şey** biçilir (TYA II, 296)

Anlam Bakımından İkilemeler

Türkçede ikilemenin ortaya çıkmasını sağlayan etkenlerin başında anlam gelir. Yeni ikilemelerin ortaya çıkması bir bakıma düşüncenin gelişmesi demektir. İkilemeler dilde anlamı pekiştirmek, güçlendirmek, abartmak, çoğaltmak ve anlatımı kolaylaştırmak için ortaya çıkarlar²¹. Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemeleri anlam bakımından şu şekilde değerlendirebiliriz:

1. İki Kelimesi de Anamlı Olan İkilemeler

İki kelimesi de anlamlı olan ikilemeler eş, yakın ve zıt anlamlı kelimelerden kurulurlar.

²⁰ Leylâ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 60

²¹ Vecihe Hatiboğlu, *age.*, s. 55-57.

a. Eş Anlamlı Kelimelerden Kurulan İkilemeler

Eş anlamlı kelimeler birlikte kullanılarak anlamı güçlendirir ve anlatıma kolaylık sağlar. Bu şekildeki ikilemelerin sayısı fazla değildir: inciltmāyin **fukarāyi fakiri** (RĪA, 236), **met deġnek** (RĪA, 237), ġollarını bōle **çan kelek** (çan, çingirak) dakarsın (OYA, 233), havalar böyle **sisli puslu** giderse (TYA II, 47), ortalık **güzlük gülistannık** (TYA II, 9)

b. Yakın Anlamlı Kelimelerden Kurulan İkilemeler

Anlamı bakımından sayıca en çok ikileme, yakın anlamlı kelimelerden kurulanlardır. Bu tür ikilemelerde her kelime kendi anlamında kullanılmakla birlikte iki kelime arasında ses, şekil ve anlam bakımından bir yakınlık görülür: **aġır dolu** (Tr., Rz. DS/I-91), **eġrim büġrüm** (Or. DS/V-1685), **ürük cücük** (Or. DS/XII-4795), **şakga yarennik** bol (AYB, 110), **ġana doya** baġmadım (KĪAT, Gr., 95), bu **çorabım çarum** (OYA, 214), **dabancalar silahlar** atılır (TYA II, 49), **çıġrışı baġrışı** sūlah ata (KĪAT, Or., 41), **ter su** içinde (TYA II, 238) **evimize ocāmıza** harcıduġ (TYA II, 280)

c. Zıt Anlamlı Kelimelerden Kurulan İkilemeler

Zıt anlamlı kelimelerin ikileme biçiminde kullanılması, çoġu zaman istenilen kavramın sınırlarını belirtir²². Bu ikilemere Orta ve Doġu Karadeniz ağızlarında sıkça rastlanır: **çapras** (<Far. çep u rāst, TYA III, 53), **ileriye ġeriye** zorlan çikdum (RĪA, 202), bir ucu da **ġet ġel** vardır (AYB, 73), her birimiz **dava daşa** düşdüġ (OYA, 274), **tişi ergeg** toplu gezi (TYA II, 396), **üsdünden aşşā** büsbütün çıkarusun bunu (OYA, 284), burıya **kidi gelince** (TYA II, 89), **parali parasiz** vericek (TYA II, 248)

2. Bir Kelimesi Anlamlı Olan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde ya birinci ya da ikinci kelime tam anlamlıdır. Diġer kelimelerin anlamı zayıf olmakla birlikte anlamı güçlendirmede yardımcı unsurlardır. Bu yüzden anlamı zayıf olan kelime “yarı anlamlı” kelime olarak nitelendirilebilir: **ayın oyun** etmek (Gr. DS/I-419), **yel yepelek** (Or., Tr. DS/XI-4240), **kertük kürtük** (Or. DS/XII-4547), **az boz** bangada parasi olur (RĪA, 207), **pirt kesek** (AYB, 149), **çalu çilmek** (AYB, 75), **firt kelek** (OYA,

²² Vecihe Hatiboġlu, *age.*, s. 59

344), **çalandar çulundur** (TYA II, 355), surları **çelik çocuk** yıkdılar (OYA, 231)

3. İki Kelimesi de Yarı Anamlı Olan İkillemeler

Bu tür kelimelerle kurulan ikilemelerdeki kelimelerin anlamı eksik olmakla birlikte güçlü bir anlatım ve pekiştirme sağlarlar: **apuk sapuk** (Or., Gr., Tr. DS/I-20), **ebelek sebelek** (Or. DS/V-1653), **şaval kaval** (Tr. DS/X-3753), **yamrı yumru** (Tr., Rz. DS/XI-4157), **ivik divik** (Or., Gr., Tr. DS/XII-4526), **ecil cücül** (OYA, 342), **ebir gambak** (OYA, 342), **kıvirina zivirina** gider (RİA, 217), **ezele-bezele-** (RİA, 316): oğuşturmak.

ÜÇLEMELER

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında ikilemelerin yanında üçlemelerin de bulunduğu görülmektedir. Osman Nedim Tuna, Türkçede ikilemelerin yanı sıra üçlemelerin hatta dörtlemelerin de bulunduğuna değinerek üçleme için “at avrat pusat; bağ bahçe bostan, çay kahve gazoz, dost ahbab akraba, şans kader kısmet...” ve dörtleme için “ana avrat kız kısrak, çanak çömlek tencere tava, din iman insaf merhamet, eş dost hısım akraba, ev bark ot ocak...” gibi örnekler vermiştir²³. Kelimeler ne kadar tekrar edilirse anlatım o derece güçlenir, ifade pekiştirilir.

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından özellikle Trabzon ağızında yukarıdakilere benzer olarak adlardan kurulmuş üçlemeler görülür: **sazlan davullan horanlan** alıp dönerik (TYA II, 279), böyle **dabancali fişekli tüfekli** (TYA II, 279), biraz **ködü-mödü filan** (TYA II, 385), **yaş-maş falan** kesmezler (TYA, II, 211), **peş-altı yeti** para köy var (TYA II, 352), bundan **bi-gi-üş** sene önce (TYA II, 225), böyle **çesit çesit çesit** (TYA II, 79)

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında üçlemelerin en yaygın biçimi ise yansıma kelimelerin üç kez tekrarlanmasıyla üçlemelerin meydana getirilmesi ve anlatım güçlendirilmesidir: **tıkr tıkr tıkr** biri bu yana gidî (OYA, 254), türkü çarılardı **hey hay huy** (OYA, 320), keser küpüsünen **küt küt küt** hep açardık unu (OYA, 294), getir **bā-bi-çay lakır lakır lakır** (TYA II, 48), ha böyle **şak şak şak** vuran (TYA II, 225), kuyruğu **çin çin çin** durdi etmā (RİA, 208)

²³ Osman Nedim Tuna, *age.*, s. 25-26

Çekimli fiillerle: **kezmiş kezmiş kezmiş** pulmuş bî at (TYA II, 331), girer suya, orda **üzer üzer üzer**, çıkar (TYA II, 267) ve zarf-fiil ekleri almış fiillerle meydana gelmiş üçlemeler de bulunmaktadır: **ğaruşdura ğaruşdura ğaruşdura** u çekiye (OYA, 299), **vura vura vura** o vaziyetde yaptılar (TYA II, 369)

Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında dörtlemelere pek rastlanmaz. Sadece “**tav tav sav sav** olmak (Tr. DS/X-3849): Bir olayın, bir işin sona ermesi.” Örneğinde iki ayrı ikileme bir arada kullanılarak bir dörtleme şekli oluşturulmuş; işin, olayın sona ermesi pekiştirilmiştir. Ayrıca, bazen bir ikileme iki kez veya üç kez üst üste kullanılarak anlam güçlendirilir: **çat çat, çat çat** soba borusu yapıyollar (AYB, 105), **tarķ turķ, tarķ turķ** derkene (OYA, 275), **yalp yulp, yalp yulp** iki tâne alitirik geliye (AYB, 105), **basa bas, basa bas, basa bas** muarebede (RİA, 265)

SONUÇ

Çalışmamızda tespit ettiğimiz ikilemeler sözlük halinde verilmiştir. Sözlük kısmında madde başı olarak aldığımız 394 ikileme bulunmaktadır. Bu madde başı olan ikilemelerden 366’sı yalnız bir ile ait olanlardır. 366 madde başı ikilemeden Ordu yöresine ait 180, Trabzon’a ait 110, Rize’ye ait 39 ve Giresun’a ait 37 ikileme vardır. 28 madde başı ikileme ise ortakdır. Bu 28 madde içerisinde Ordu’ya ait 19, Trabzon’a ait 20, Rize’ye ait 10 ve Giresun’a ait 15 olmak üzere 64 ikileme mevcuttur. Böylece illere göre dağılım yapıldığında Ordu yöresine ait 199, Trabzon’a ait 130, Rize’ye ait 49 ve Giresun’a ait 52 ikileme olmak üzere sözlükte toplam 430 ikileme bulunmaktadır.

Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarındaki ikilemelere baktığımız zaman sözcük türü bakımından en çok yansılardan kurulan ikilemelerin olduğu görülür. “Ünlemlerden Kurulan İkilemeler” başlığı altında değindiğimiz gibi ünlemlerden ve özellikle de yansıma seslerden kurulan ikilemeler Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarının söz varlığına da önemli bir katkıda bulunur.

Orta ve Doğu Karadeniz ağzları Türkçenin söz varlığını barındırması bakımından oldukça önemlidir. Bu bölgedeki ikilemelere bakıldığı zaman başta Eski Türkçe dönemine ait olmak üzere arkaik

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

unsurların olduğu göze çarpmaktadır²⁴. İkilemelerde bizzat Eski Türkçe dönemine ait kelime ve ekler yaşamaktadır. Meselâ, “**adak adak** (Or. DS/I-62): Azar azar” ikilemesindeki adak kelimesi, ET. adak “ayak” kelimesidir. “adak” kelimesi Tokat yöresinde “çocuğun ilk adımları DS” anlamına gelmektedir. Burdan hareketle “adak adak”, “adım adım>azar azar” anlamını kazanmış olabilir. Yine Bu ağızlarda görülen “**yalap yalap** (Gr. DS/XI-4140): Parıl parıl, ışıl ışıl.”, “**yalbır yalbır** (Or. DS/XI-4142): Parıl parıl.”, “**yalbirt yalbirt** (Or. DS/XI-4142): Parıl parıl.”, **yaldır yaldır** yanmak (Or. DS/XI-4142)”, **yalp yulp**, **yalp yulp** iki tâne alitirik geliye (AYB, 105) yalp yulp: Işıl ışıl” ikilemelerindeki yal- fiilinden türeyen kelimeler, Eski Türkçede “yaltırmak: Parlamak, ışık saçmak”, “yaltramak: Parlamak”, “yaltrık: Parlaklık, ziya, ışık²⁵” kelimelerinin Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarındaki bugünkü kalıntısıdır. Eski Türkçede ikileme olarak görülen ve “Bir taviye, durmadan, fazlasile, kesilmeden” anlamları verilen “basa basa EUTS/23” ikilemesi, aynı anlamla ve ses yapısıyla Rize ağızında yaşamaktadır: **basa bas**, **basa bas**, **basa bas** muarebede (RİA, 265), **basa basa** gidiyorum (RİA, 299)

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarındaki ikilemelerle Kaşgarlı Mahmut’un Divanü Lûgat’it Türk’ü arasında da çeşitli yakınlıklar görülür. Orta ve Doğu Karadeniz’de “**kertük kürtük** (Or. DS/XII-4547): Pürüzlü, girintili çıkıntılı” ikilemesi Divanü Lûgat’it Türk’te “kertük kemrük” (ağaçta açılan gedik) olarak ses ve anlam bakımından yakın bir kullanımla karşımıza çıkar. Yine, **kipekip** (Or. DS/VIII-2874): kip: uygun, tıpatıp gelen” ikilemesindeki “kip” kelimesi DLT’de “benzer, öğür²⁶” anlamında olup aynı anlamıyla Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yaşamaktadır. Yine, “**imi dimi** bilmek (Tr. DS/VII-2536): Bir şeyin en ince noktasına kadar bilmek: *Ona söyleme, o imini dimini bilir.*”, “**ürük cücük** (Or. DS/XII-4795): 1. Soy sop, 2. Çoluk çocuk”, “bī sürü **hını hızanı** oldu (OYA, 238)”, “**pırtkesek** (Or. DS/IX-3445): parça parça, ufak ufak”, “ebe **yur yeyker** (OYA, 199)” ikilemelerindeki “ürük (ET. < uruğ: 1. Nesil, kuşak, soy, torunlar. 2. Tohum, ekin EUTS/174), hızan (ET< hız: kız, EUTS/55), kesek (ET< kesek: kesik, parça DLT I, 14-15), yu- (ET<

²⁴ Ali Akar, “Trabzon Ağızında Eski Türkçe Leksik Unsurlar”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu* (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 173-193.

²⁵ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1993, s. 184

²⁶ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* C. II (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1992, s. 119

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

yu-: yıkamak, temizlemek EUTS/198) gibi kelimeler arkaik unsurlardır.

Eski Türkçe vasıta hal eki (X)n'dir. Bu ek, "ile, olarak" anlamlarını verir. yadag+(1)n "yaya, yaya olarak", ot+ın (ateşle)²⁷. Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında da zarf göreviyle kurulan bazı ikilemelerde eski vasıta hal eki aynı görevle ve kullanımla varlığını devam ettirmektedir: kelin ağlar **yáşi yáşi**/kitmem tēyin sallar bāşi (KİAT, Tr., 198) (yáşi <yaşın, yaş+ı+n), **altın altın** külēy (KİAT, Tr., 204) altın altın (<alt+ı+n), **ucun ucun** (Rz. DS/XI-4020): Yavaş yavaş, azar azar: *Borcumuzu ucun ucun veririz.* (<uc+u+n).

İkilemeler, çok uzun zamandan beri kalıplaşmış olarak kullanılan kelimelerdir. Kalıplaşma kesin bir kural olup ikilemelerde kullanılan kelimelerin sırası değiştirilemez (çoluk çocuk, eğri büğrü, eski püskü vb.) ve bazıları da tek başına kullanılamazlar (allak bullak, mırın kırın vb.)²⁸. Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında yazı dilinin aksine bazı ikilemelerde kelimelerin sırasının değiştiği görülür: **kúldur paldır**~ édeler (AYB, 99), inciltmāyin **fukarāyi fağiri** (RİA, 236), adam melmeketinin **kötülünü iyillni** gonusmaz (TYA II, 25), toplu kezerler **erkekli kadın** (TYA II, 396), **filan falan** hoca (TYA II, 377)

Trabzon ağzında görülen **erkekli kadın** (TYA II, 394) ikilemesinin bir benzeri DLT'de "*erkek tişi tērildi*"²⁹ şeklinde görülmektedir. Her ikisinde de ikilemenin unsurları bugünkü yazı diline göre yer değiştirmektedir.

Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında kullanılan bazı ikilemeler şekil bakımından aynı olmasına rağmen anlam ve kullanım bakımından yazı diliyle farklılık göstermektedir. Yazı dilinde "acele ile yemek yeme" ve "öpme" eylemini anlatmak için kullanılan "şapır şapır" ikilemesi, Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında "para kazanmak" için kullanılır: **şapır şapır** para gazanıdum (AYB, 83). Yine "ileri geri" ikilemesi bu yörede "aşağı yukarı" anlamında yaklaşıklık ve "münakaşa etmek, çekişmek" anlamında kullanılır: bugún **ileri geri** sekiz buçū oluye (AYB, 103); **ileri gēri** yapıyoğ (OYA, 178). "Yosma" kelimesi günümüzde kadın için biraz da olumsuz bir sıfat iken Ordu ağzında olumlu bir sıfat olarak bugünkü anlamından farklı olarak kullanılır: saçlarda **yosma yosma** ekmekler

²⁷ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988, s. 64

²⁸ Vecihe Hatiboğlu, *age.*, s. 15

²⁹ Gülsel Sev, *agm.*, s. 499

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

ğızardulüdu (OYA, 201). Türkçe sözlükte “1. Yolcu taşımakta kullanılan motorlu küçük taşıt, 2. İskambil kâğıtlarıyla oynanan bir tür oyun, 3. Kapıp kaçarak yapılan hırsızlık” anlamlarına gelen “kaptıkaçtı” kelimesi Ordu ağzında “hile” anlamındadır: ğapdığaçdı (OYA, 344)

Trabzon ağzında “alkış çalmak” ve Giresun ağzında da “koşmak” anlamıyla kullanılan “çap-“ fiili bugünkü bazı Türk lehçelerinde de (özellikle Kıpçak) aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. pen **çaba çaba** vurdum (KİAT, Tr., 176), pu adamda **çaba çaba** vurdi (KİAT, Tr., 176) (çaba çaba vur-: elini eline vurmak) ikilemelerinde çap- fiilinden zarf-fiil ekiyle kurulan ve alkış çalmak anlamına gelen fiil, bugün Kırgız Türkçesinde “kol çabu”, Kazak Türkçesinde “kol şapalaktav”, Başkurt Türkçesinde “sabıv”, Tatar Türkçesinde “çabu” olarak aynı ses yapısında ve aynı anlamdadır³⁰. Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinin uzun zamandan beri Kıpçak Türklerinin bir yerleşim alanı olması, Kıpçakça özelliklerin bulunmasının en önemli sebebidir³¹.

Aynı fiil Giresun ağzında “koşmak” anlamıyla ikileme oluşturmuştur: **çapa çapa** (Gr. DS/III-1072): Koşa koşa. “çap-“ fiili bugün Özbek (çapmak), Uygur (çapmak, çepiş), Kazak (şabıs), Başkurt (sabış)³² ve Tatar (çabış-: koşturmak, at yarışı³³) Türkçelerinde Giresun ağzında olduğu gibi “koşmak, koşu” anlamına gelmektedir.

her birimiz **dava daşa** düşdük (OYA, 274) ikilemesinde “dağ” kelimesinin son sesinin “-v” olması da bir Kıpçak özelliğidir. Son ses -ğ’ nin -v’ ye dönüşmesi Ordu (dav “dağ”, dov- “doğ”, sav- “sağ-“)³⁴ ve Trabzon (yav “yağ”, bav “bağ”, dav “dağ”)³⁵ ağızlarında sıklıkla görülen bir Kıpçak özelliğidir.

Türkçede ikilemelerin sıklıkla kullanıldığı yerlerden biri de şiiirlerdir. Eski Osmanlıca döneminden günümüze kadar birçok divan şairi ve halk şairi şiiirlerinde ikilemelere yer vermiştir. İkillemeli

³⁰ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, KB Yay., Ankara 1992, s. 16-17

³¹ Necati Demir, *Trabzon ve Yöresi Ağızları I* (Tarih-Etnik Yapı-Dil İncelemesi), Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 32-42

³² Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, KB Yay., Ankara 1992, s. 502-503

³³ Fuat Ganiyev-Rifkat Exmetyanov-Halil Açıkğöz, *Tatarca-Türkçe Sözlük*, İnsan Yay., Kazan-Moskova 1997, s. 388

³⁴ Necati Demir, *Ordu ve İli Yöresi Ağızları* (İnceleme-Metinler-Sözlük), TDK Yay., Ankara 2001, s. 95

³⁵ Necati Demir, *Trabzon ve Yöresi Ağızları I* (Tarih-Etnik Yapı-Dil İncelemesi), Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 263-264; Necati Demir, “Karadeniz Bölgesi’nde Peçenekler ve Kıpçaklar”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu* (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 405

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

anlatım ses uygunluğuna, ses benzerliğine dayandığı için şiire bir anlam gücü, anlatım zenginliği ile birlikte bir müzik esintisi ve ahenk sağlar³⁶.

Orta ve Doğu Karadeniz yöresindeki şiirlerde de bu özelliklerden dolayı şiirlerde bolca ikilemelere rastlanır. Şiirde isim soyundan kelimelerin tekrarlanmasıyla ikilemeler kullanılır: elazis uzun çarşı/tikanlar **garşi garşi** (KİAT, Tr., 214), erzurum **çini çini**/opsam ağzın içini (KİAT, Tr., 152), kel **imana imana**/poban ermenimidir (KİAT, Tr., 235), oy **dereler dereler** (KİAT, Rz., 287), hava yağayı hava/başuma **dâne dâne** (RİA, 216), gökdeki yıldızları/sayalum **elli elli** (RİA, 296), suyun dibinâ desdi/**damla damla** dolasun (RİA, 296)

Çekimli fiillerin tekrarlanmasıyla kurulan ikilemeler de şiirlerde kullanılır: **uyur uyur** uykusu var/penum oğlumun uykusu var (KİAT, Tr., 140), pen **kêcemem kêcemem**/poyum kadar têreni (KİAT, Tr., 235), hay buṛaden aşşağı/ben **inemem inemem** (RİA, 294), **atladum atladum** çıkıdum eşiği/**ķirilsun ķirilsun** kızlar pêşiği (KİAT, Rz., 263)

Yukarıdaki şiirlerde geçen ikilemeler yanyanadır. Bazı şiirlerde ise ikilemelerin arasına başka unsurlar girerek aralıklı ikileme oluşmuştur. Böylece anlam pekiştirilip güçlendirilmiştir: yeylanun çumenleri/**serin** eseyur **serin** (KİAT, Tr., 149), gamamun sapi mercan/**haçan** operdum **haçan** (KİAT, Tr., 151), bu dere başşağa/**uya** cidéyi **uya** (KİAT, Rz., 278), **durun** uşaklar **durun** (KİAT, Rz., 285)

Daha çok Trabzon ve Rize ağzlarına ait olan şiirlerde kullanılan ikilemelerle şiirdeki anlam, ikilemelerdeki ses benzerliği vasıtasıyla zenginleştirilmiş, şiire bir ahenk katılmıştır.

Sonuç olarak Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında görülen ikilemeler Türkçenin anlatım gücünü, eskiliğini ve zenginliğini ortaya koymaktadır. Bugün yazı dilimizde kullanılmayan pek çok söz varlığı unsurunun ve özellikle de ikilemelerin zengin örnekleriyle ağzlarda yaşadığı bir gerçektir. İkilemeler anlatıma kolaylık sağlaması, ifadeye ahenk ve müzikalite katması yönüyle Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında bugün de bütün canlılığıyla varlığını sürdürmektedir.

³⁶ Vecihe Hatiboğlu, *age.*, s. 62-77

SÖZLÜK

Sözlüğe alınan ikilemeler, ilgili yörelere (Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize) ait çalışmalardan ve Derleme Sözlüğü'nden alınmıştır. Sözlükte madde başı olarak alınan 394 ikileme bulunmaktadır. Sözlükte yer alan ikilemelerin yazı dilinde kullanılmamasına veya farklı bir anlamla ve ses yapısıyla yalnız bu yöre ağızlarında bulunmasına dikkat edilmiştir. İkileme dışında üçlemeler de örnekleriyle birlikte sözlüğe dahil edilmiştir. Derleme Sözlüğü'ndeki örnekler aynen olduğu gibi alınmış ikilemenin anlam karşılığı ve varsa cümle içindeki kullanımı verilmiştir. Diğer çalışmalarda geçen ikilemelerin de anlamı gösterilerek cümle içerisindeki kullanımları gösterilmiştir. Taranan eserlerin kısaltmaları ve ikilemelerin geçtiği sayfa numaraları da gösterilmiştir.

-A-

- abık sabık** (Gr. DS/I-19): Saçma sapan, gelişi güzel, ileri geri, boş söz.
- abuk sapuk** (Rz. DS/I-19), (TYA III, 4): Saçma sapan, gelişi güzel, ileri geri, boş söz.
- abuzambak** (Or. DS/I-19): Saçma sapan, gelişi güzel, ileri geri, boş söz.
- adak adak** (Or. DS/I-62): Azar azar.
- afal afal** (TYA III, 6): Şaşkın şaşkın
- afarayıp küfüremek** (Or. DS/I-70): Öfkeyle ağızına geleni söylemek, küfretmek, bağırp çağırarak, paylamak.
- afıl uful** (Gr. DS/I-72): Tatlı tatlı, serin serin (rüzgârın esişi hakkında)
- afur küfür etmek** (Or. DS/I-70): Öfkeyle ağızına geleni söylemek, küfretmek, bağırp çağırarak, paylamak.
- ağır akıllı** (Or. DS/I-90): Olgun, terbiyeli, oturaklı, akli başında.
- ağır dolu** (Tr., Rz. DS/I-91): Kürekleri suya derince daldırarak yavaş yavaş ve vücut hamlesiyle çekiş için kullanılır.
- akar bakar** (Rz. DS/I-139): Bakışumlu (mütenazır) toprak meyli, haddıfasıllar.
- alan dolan** (Tr. DS/I-196): Karmakarışık, darmadağınık, alt üst.
- alan talan etmek** (Or., Gr., Tr. DS/I-196), : Alt üst etmek, dağıtmak, karmakarışık etmek.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

- alan turan** (Tr. DS/I-196): Karmakarışık, darmadağınık, alt üst.
- alay malay** (TYA III, 12): Olduğu gibi, gelişigüzel
- āla- sızla-**: *ālayı sızlayı* boynuma da hđım (AYB, 100): Ağlaya sızlaya.
- alıp alıp ver-** (OYA, 333): Çok sıkıntı çekmek.
- altan uçarı**: *altan uçarı* atmış gişi türkü s ölerdi (OYA, 248): Küçükten büyüğe.
- altdan~altdan**: biri~de *altdan~altdan* digilir (TYA II, 160): Alttan alttan.
- altın altın**: *altın altın* külèy (KİAT, Tr., 204): Alttan alttan, gizlice, hissettirmeden.
- apalak topalak** (Or. DS/I-282): İri, tombul yüzlü, ablak. (apal: İri, büyük DS).
- apan apan** (Tr. DS/I-33): Yavaş yavaş, ağır ağır.
- apık sapık** (Or. DS/I-19): Saçma sapan, gelişî güzel, ileri geri, boş söz.
- apuk sapuk** (Or., Gr., Tr. DS/I-20): Saçma sapan, gelişî güzel, ileri geri, boş söz.
- ara- dara-**: *aramişler daramişler* (TYA II, 266): Arayıp taramak.
- asıl asalet**: *hıdırellezin aslı asaleti* burdan mütevellit (OYA, 312): Asıl, doğru.
- ay kıri aykıri**: *ay kıri aykıri* dallar kodiler (RİA, 220) Aykıri: düz, doğru.
- ayın oyun** (Tr. DS/I-419): Bozuk düzen, karışık, karmakarışık, olur olmaz, acayip, baştan savma, gelişî güzel.
- ayın oyun etmek** (Gr. DS/I-419): Döküp saçmak, alt üst etmek, işe yaramaz duruma getirmek, bozmak, karmakarışık etmek, çarçur etmek.
- az boz** (TYA III, 23), *az boz* bangada parasi olur (RİA, 207): Azıcık, önemli miktarda olmayan
- azā cāzā**: ermeniler başgun soygun bōle *azā cāzā* yapmışlar (OYA, 210): Eziyet, cefa.

-B-

babra bubrik: *babra bubrik* nèsder/kaşuk kaşuk yağ isder (KİAT, Rz., 265): Güneşi çağırılmaya mahsus bir dua ilahı.

baltur kültür (Tr. DS/II-512): Gürültülü bir şekilde düşmek veya herhangi bir harekette bulunmayı anlatır. Paldır küldür.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

basa bas: *basa bas, basa bas* bunlardan çok kesti (RİA, 266), *basa bas, basa bas, basa bas* muarebede (RİA, 265): Durmadan, dinlenmeden, aralıksız.

basa basa: boyle *basa basa* gidiyorum (RİA, 299): Durmadan, dinlenmeden, aralıksız.

başgun soygun: ermeniler *başgun soygun* b ̄le azā cāzā yapmışlar (OYA, 210)

başlı ħ beşlik: şimdi *başlı ħ beşlik* yo ħ emme (AYB, 106): Başlık parası.

beli benzer: *beli benzer* bir iki üş gişiyi (AYB, 80): Belli başlı

beş-aşa beş-yukarı: *beş-aşa beş-yukarı* uyarsın (TYA II, 217): Üç aşağı beş yukarı.

bıcı bıcı/bici bici/biçi biçi (Or., Gr., Tr. DS/II-680): Hayvanları çağırma ve kovalama ünlemi.

bıdı bıdı (Or. DS/II-688): Köpek çağırma ünlemi.

bıdır bıdır (Or. DS/II-660): Gevezelik etmek (hakkında).

bıl ħ bıl ħ etmek (Or. DS/II-665): İçi su dolup yumuşamak.

bili bili (Rz. DS/II-693): Kümes hayvanlarını çağırma ünlemi.

birbir: *birbir birbirine* finda gétmiynen boĥc-atılmaz (AYB, 98): Akraba.

birem birem (Or., Gr. DS/II-699): Birer birer.

bitgel (AYB, 120): Verimli

bodo bodo/bodon bodon (Tr. DS/XI-4461): İneklere su içirilirken kullanılan ünlem.

boylelan boylelan: *boylelan boylelan* köz, akşam olur (TYA II, 284): Böylelikle.

boyna boyna: bu arada *boyna boyna* dutup (AYB, 71): Sürekli, devamlı.

börek böyce (KİAT, Gr., 309): Börülce.

bülü bülü (Or. DS/II-693): Kümes hayvanlarını çağırma ünlemi.

-C-

cakcak (Rr. DS/III-848): 1. Değirmende buğdayın bittiğini haber veren bir aygıt, 2. (Tr. DS/III-848): Geveze, dedikoducu.

calap calap (Tr. DS/III-850): Bol bol, taşta taşta (su için).

can cara (Or. DS/III-855): Derman, güç: Bu sene çok çalıştığmdan *canım caram* kalmadı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

cavcav (Or. DS/III-865): Boş, gereksiz laf.

cepir cepir *yemek* (Or. DS/III-883): Ağzı şapırdatarak yemek.

cer cer *et-* (OYA, 337): Boşuna konuşmak.

cıbil cıbil (Gr. DS/III-891): Yıkanmayı anlatan zarf.

cıbil cıbil *etmek* (Gr. DS/III-891): Yıkanmak.

cımbıl cımbıl (Gr. DS/III-891): Yıkanmayı anlatan zarf.

cıngır cıngır *etmek* (Or. DS/III-923): 1. Gevezelik etmek, 2. Terbiyesizce söz söylemek.

cırcır (Gr. DS/III-927): 1. Pamuk kozalarının pamuğunu ve çekirdeğini birbirinden ayıran çıkırık, (Or. DS/III-927): 2. Geveze, (Or., Rz. DS/III-926): 3. Ağustos böceği.

cırcır böceği (Tr. DS/III-927): Kara çekirge.

cırım cırım *etmek* (Gr. DS/III-930): Parça parça etmek.

cırım cıngıl (Gr. DS/III-930): Didik didik, parça parça.

cıbil cıbil *yunmak* (Or. DS/III-955): Bol su ile yıkanmak.

ciğil ciğil (Rz. DS/III-963): Pırıl pırıl.

cim cim *etmek* (Or. DS/III-972): Gözlerini sık sık açıp kapamak.

cimcim (Gr., Or. DS/III-971): Çocukların ellerini üstüste koyarak oynadıkları bir çeşit oyun.

civciv (Rz. DS/III-1022): Civciv.

civil civil (Or. DS/III-989): Güneşli, açık havayı anlatır.

-Ç-

çaba çaba: pen *çaba çaba* vurdum (KİAT, Tr., 176), pu adam-da *çaba çaba* vurdi (KİAT, Tr., 176) : Elini eline vurmak

çağçak (TYA III, 51): Tanelerin değirmen taşına düzenli akmasını sağlayan tahta araç.

çala çala (Or. DS/III-1048): Vura vura.

çalın- çalın-: *çalını çalını* ben de yoruldum (KİAT, Or., 46) Çalın-: Dedikodusu yayılmak.

çalı çilmek (AYB, 75): çalı çırpı

çan kelek: gollarını b öle *çan kelek* dakarsın (OYA, 233) Kelek: çingirak.

çapa çapa (Gr. DS/III-1072): Koşa koşa.

çapras (<Far. Çep u râst, TYA III, 53): Şaşı

Turkish Studies

- çat çat:** tokmak çibi bi-şē *çat çat* (TYA II, 306): Tokmağın çıkardığı ses.
- çat çut:** *çat çut, çat çut* soba borusu yapıyollar (AYB, 105): Soba borusuna vurulunca çıkan ses.
- çat pat:** ğapıda odun ediyom *çat pat* (OYA, 286): Odun kırarken çıkan ses.
- çat-pat:** kimisi tütün yapardı *çat-pat* (TYA II, 148): Az çok, elinden geldiği kadar.
- çatal çalı:** şöyle *çatal çalı* yapacâsun (TYA II, 241): Dal budak.
- çec- çec-:** ilahi *çece çece* celirdiler (TYA II, 304): (<çeke çeke) Söyleye söyleye
- çelik çocuk:** surları çelik çocuk yıkdılar (OYA, 231): Çoluk çocuk.
- çeşitli çeşitli:** turşularımızı ğuraruk *çeşitli çeşitli* (OYA, 282): Çeşit çeşit.
- çevrük çevrük:** daşlar hep bellü. *çevrük çevrük* deyil (OYA, 192) Çevrük: çevrili.
- çığrış- bağırış-:** *çığrışı bağırışı* sulaḥ ata (KİAT, Or., 41): Bağıra çağıra.
- çih çih** (Tr. DS/III-1164): Keçileri yürütme ünlemi.
- çingil çitak** (Or. DS/III-1181): Takıp takıştırma: -Bu ne çalım kız Fadime *çingil çitak* nereye?
- çırçır böceği** (Tr. DS/III-928): Ağustos böceği.
- çırım çırım** çirt-: *çırım çırım* çirttdi (AYB, 88) Çırım çırım çığirt-: sesli sesli ağlatmak.
- çıtıt** (Or., Rz. DS/III-1198): Çıtıt, fermejüp.
- çiğil çiğil** (Or. DS/III-901): Yavaş yavaş, ağır ağır anlamında kullanılır.
- çik- git-:** bu sinekler geldi bi bulut kibi nasi sardisa o askere, kaçan kaçana, *çikan gidene* (RİA, 267-268): Çıkıp gitmek.
- çin çin çin:** kuyruğu *çin çin çin* durdi etmā (RİA, 208): Metale vurulunca çıkan ses.
- çitçit** (Tr., Rz. DS/III-1241): Çıtıt, fermejüp.
- çol çocuḥ:** *çol çocuḥ* çıhdılar (AYB, 103), *çol-çocuḥ* terk-edmiş (OYA, 237), *çol-çocuk* sayibi (OYA, 176): Çoluk çocuk
- çorap çarık:** çorabım çarüm diye (OYA, 213, bu *çorabım çarum* (OYA, 214): Öylesine, rast gele.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

çöl çöp: annesi *çölden çöpten/*
gızını elmas yaratmış
(OYA, 175): Çer çöp.

-D-

dabanca silah: *dabancalar*
silahlar atılır (TYA II, 49):
Tabanca silah.

dabancali fişekli tüfekli:
böyle *dabancali fişekli*
tüfekli (TYA II, 279)

dabil dabil (Or. DS/IV-1315):
Yeni yürümeye başlayan
çocukların yürüyüşünü
anlatır.

dav daş: her birimiz *dava daşa*
düşüldük (OYA, 274): Dağ
taş.

dembül dümbül (Gr. DS/IV-
1415): Yuvarlanarak düşe
kalka (yürümek).

dıvık dıvık (Gr. DS/IV-1474):
Devamlı yellenmeyi
anlatır: Ne *dıvık dıvık*
ediyorsun.

dıvrık dıvrık (Gr. DS/IV-
1475): Kıvrak, oynak
(kemençe ezgisi için):
Kemençe ne güzel *dıvrık*
dıvrık söylüyor.

dız dız (Or. DS/IV-1476):
Acele ve çabuk yürüyüş
(için): *Hasan dız dız eve*
gidiyor.

dînen- dînen-: hayvan *dîneni*
dîneni gider (OYA, 194):
Dinlene dinlene.

dirdir (KİAT, Tr., 316):
Dırdır.

diş diş (Tr. DS/IV-1473):
Sığır, davar kovalama
ünlemi.

divil divil (Gr. DS/IV-1526):
Yılan, solucan, balık gibi
hayvanların sessiz ve hızlı
hareketlerini anlatır.

doğri doğriya: Arapçâyî *doğri*
doğriya bilmez (RİA,
207): Doğru dürüst.

doğum doğum: kesdum
başparmağumi/kan akar
doğum doğum (KİAT, Rz.,
262): Bol miktarda,
durmadan.

domurcuğ domurcuğ:
ğözlerinden bu *domurcuğ*
domurcuğ a hıye (AYB,
70): Damla damla.

don- ét-: òle bi *donan eden*
eşidmedim (OYA, 262-
263) Donmak vb.
anlamında.

dönder- dönder-: *dönderü*
dönderü ufalaruğ (OYA,
203): Döndere döndere.

dört dört: bole zamanda *dört*
dört herges olamaz (TYA
II, 148): Dört dörtlük

döşür- döşür-: gel *döşüre*
döşüre (KİAT, Tr., 194):
Devşire devşire, toplaya
toplaya.

-E-

ebelek sebelek (Or. DS/V-
1653): Yürürken sık sık

Turkish Studies

- düşüp kalkan, düşe kalka yürüyen (insan ya da hayvan).
- ebir ğambağ** (OYA, 342): Uygunsuz
- ecil cücül** (OYA, 342) : Küçük, işe yaramaz şeyler
- eğüş büğüş** (Or. DS/V-1685): Eğri büğrü, yamuk yumuk, dolambaçlı.
- eğiş büğüş** (Or. DS/V-1685): Eğri büğrü, yamuk yumuk, dolambaçlı.
- eğrim büğrüm** (Or. DS/V-1685): Eğri büğrü, yamuk yumuk, dolambaçlı.
- enük cücük**: siziñ topuñuz, enüñüz cücüñüz (AYB, 83): Çoluk çocuk, bütün aile efradı.
- erem perem** (Tr., Rz. DS/V-1766): Darmadağınık, karışık.
- eren peren** (Or., Tr. DS/V-1766): Darmadağınık, karışık.
- eren peren olmak** (Or. DS/V-1766): Darmadağınık hale gelmek, perişan olmak.
- erkekli kadın**: toplu kezerler *erkekli kadın* (TYA II, 396): Kadınli erkekli.
- eşil- deşil-**: u evliye~de eşildi *deşildi* (OYA, 192): Eşilip deşilmek.
- ev ocak**: *evimize ocāmıza* harcıduğ (TYA II, 280): Ev ocak, ev bark.
- ezele- bezele-** (RİA, 316): Oğuşturmak.
- F-**
- fak fak gülmek** (Or. DS/V-1831): Yüksek sesle, kahkaha ile gülmek.
- fık fık** (Or. DS/V-1851): Herhangi bir şeyin ateş üzerinde kaynamasını anlatır.
- fık fık**: nası *fıhdan fia* gödu ğarıları (AYB, 89): Kahkaha.
- fırt kelek** (OYA, 344): Düzen, hile
- filan falan**: *filan falan* hoca (TYA II, 377): Falan filan.
- fırfilek** (RİA, 317): Düdük, düdük sesi
- fösül fösül** (Gr. DS/V-1878): Fısıltı halinde konuşmayı anlatır.
- fösür fösür** (Gr. DS/V-1879): Aralıksız sigara, pipo vb. içmeyi anlatır.
- fukarā faķir**: inciltmāyin *fukarāyi faķiri* (RİA, 236): Fakir fukara.
- G-**
- ğalem ğalem**: ğaşların *ğalem ğalem*/param da yok ki alam (OYA, 245): Kalem gibi kaş.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

- ğan- doy-:** *ğana doya*
bağmadım (KİAT, Gr., 95): Doyasıya.
- ğapdığaçdı** (OYA, 344): Hile.
- ğar- ğat-:** çakılı çimentoyu
ğarar ğatar (OYA, 216):
Karmak, karıştırmak.
- ğargalak** (OYA, 345): Selin
getirdiği çer çöp.
- gargaris** (RİA, 318): Feryat,
bağırıp çağırma.
- ğarı ğuru** (AYB, 88):
Kadınlar
- ğarışdır- ğarışdır-:** *ğarışdıru*
ğarışdıru ğurudur (TYA
II, 40): Karıştıra karıştıra.
- ğars ğars:** millet b öle *ğars*
ğars baķī (OYA, 236):
Tuhaf tuhaf, şaşkın şaşkın.
- ğas ğas:** millet *ğas* *ğas* olī
(OYA, 236): Çok
kalabalık olmak.
- ğaşanğalak** (OYA, 345):
Gevşek toprak, heyelana
müsait bölge
- gerek gerek** (Or. DS/VI-
1997): Koyun çağırma
ünlemi.
- ğét gel:** bir ucu da *ğét gel*
vardır (AYB, 73):
Marangozların torna
tezgahında bulunan mil
şeklinde bir alet.
- getgüt etmek** (Gr. DS/VI-
2008): Yerli yersiz
durmadan konuşmak.
- gıdı gıdı** (Tr. DS/VI-2031):
Köpek, koyun, keçi vb.
hayvanları çağırma
ünlemi.
- gıgıl gıgıl** (Or., Gr., Tr.
DS/XII-4508): Ağır ağır,
yavaş yavaş.
- gıldır gıldır** (Or. DS/VI-
2040): Çabuk çabuk:
Herkesin uşağı gıldır
gıldır sınıfını geçiyor.
- gıldır gücük** (Or. DS/VI-
2040): Gücsüz, dermansız.
- gırgır** (Or. DS/VI-2056): Bir
çeşit hamsi ağı, seyyar
dalyan.
- gırgır etmek** (Or. DS/VI-
2056): Çok konuşmak,
gevezelik etmek.
- ğırğır:** *ğırğır*, ēlence-işde
(TYA II, 366): Gırgır,
şamata.
- gıris gıris** (Or. DS/VI-2058):
Çalımlı çalımlı yürümeyi
anlatır.
- git- gitme-:** *gidi gitmez* hemen
(TYA II, 210): Gider
gitmez.
- ğırğır** (RİA, 317): büyük balık
ağı
- ğuç ħal:** *ğuç ħal* dışarıya
gelduk (RİA, 202): Zor
bela, güçlülle.
- gudı gudı** (Tr. DS/VI-2031):
Köpek, koyun, keçi vb.
hayvanları çağırma
ünlemi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

- gukguk** (Tr. DS/VI-2189): Baykuş.
- ğúl ğubür**: *ğúl ğubür* ğatmadu ğı (AYB, 64): Çer çöp
- ğumul ğumul**: körük hizleri, yılmış *ğumul ğumul* (TYA II, 242): Küme küme.
- gur gur** (Or. DS/VI-2198): Koyun ve keçi çağırma ünlemi.
- gücük gücük**: *gücük gücük* dilersin (TYA II, 239): Küçük küçük, ufak ufak.
- güÇÇük güÇÇük**: ayıtlyōsun óyle *güÇÇük güÇÇük* (TYA II, 162): Ufak ufak.
- güldür güldür** (Or. DS/VI-2218): Suyun bol bol akışını anlatır.
- güzlük gülistannık**: ortalık *güzlük gülistannık* (TYA II, 9): Güllük gülistanlık.
- H-**
- hağlum hağlum** (Tr. DS/VII-2251): Köpeğe saldırması için verilen emir, tut tut.
- halikğulik** (OYA, 347) : Ufak tefek şeyler
- halt halt** *gelmek* (Gr. DS/VII-2262): Nereye bastığını bilmeden kuvvetli adımlarla koşmak.
- hangır hangır** (Gr. DS/VII-2274): Ağır bir şeyin düşmesinden çıkan sesi anlatır.
- haphap** (Gr. DS/VII-2277): Sinirli.
- haphap olmak** (Gr. DS/VII-2277): Karşı karşıya, yüz yüze gelmek, karşılaşmak.
- har hur**: *har hur* köpek gibi adamı dala (OYA, 307): Köpeğin hırlamasını anlatır.
- harese kırese**: néyise efendime söylüyüm, *harese kırese* efendim (AYB, 94): Uzun uğraşlar sonucunda, neticede.
- hattır hattr**: bunu āca vėrdün~mü *hattır hattr* düzler çeger (OYA, 186): Ağaç kesilirken hızarın çıkardığı ses.
- hel hel** (Tr. DS/VII-2333): Boğayı çiftleşmeye kışkırtmak için söylenir.
- helhel** (Tr. DS/VII-2333): Kadına hakaret olarak söylenir.
- helük hülük** (Or. DS/VII-2334): Değersiz, önemsiz, ufak tefek şeyler için kullanılır.
- hey hay huy**: türkü çārıldadı *hey hay huy* (OYA, 320): Türkü söylenirken çıkarılan sesler.
- hını hızan**: bī sürü *hını hızanı* oldu (OYA, 238): Kız kızan, çoluk çocuk.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

hır hır: *hır hır* çekersin, ācı yıkarsın (TYA II, 238): Ağaç kesilirken hızarın çıkardığı ses.

hır hır: boyle *hır hır* güzel güzel gaynar (TYA II, 282): Yemeğin ateşte pişerken çıkardığı ses.

hire hire (AYB, 141): Boğa çiftleştirilirken söylenen sözler.

hoğora/hoğori (RİA, 320): Baykuş

holdurhop (Or. DS/VII-2396): Sıçrayarak, atlayarak.

hop hop: balıklar *hop hop* göle hopladı (OYA, 311)

hopak hopak (Or. DS/VII-2404): Top top, öbek öbek.

hopla- mopla-: işde *hopli mopli* (OYA, 253): Hoplayıp moplamak.

hoplop (Gr. DS/VII-2405): Sinirli.

hopur hopur *hopla-:* *hopur hopur* *hopluyo* (KİAT, Or., 59) Yerinde duramamak, hop hop hoplamak.

hor hor: *hor hor* uyuyi (RİA, 198): Horul horul.

huğuk-nizam: *huğuk-nizam* *yö-idi* (TYA II, 387): Hukuk, düzen.

hurhut (Tr. DS/VII-2444): 1. Ezilmiş, berelenmiş şey, 2. Yorgunluktan bitkin düşen

hurhut etmek (Tr. DS/VII-2444): Parçalamak, ufalamak

hurhut etmek (Tr. DS/VII-2444): Birini çok dövmek.

hürmet hizmet: böyle *hürmet hizmet* vardı (TYA II, 44): Saygı, hürmet.

-I-

ıgıl ıgıl etmek (Gr. DS/VII-2456): Çok yüklü, ağır bir şeyin yavaş yavaş sallanması: Şu armut ağacına bak rüzgâr vurdukça *ıgıl ıgıl* ediyor.

ıklım ıklım (Or. DS/VII-2464): Ağzına kadar dolu, çok kalabalık.

ıklım tıklım (Rz. DS/VII-2464): Ağzına kadar dolu, çok kalabalık.

ıncık mıncık etmek (Or. DS/VII-2477): Karıştırıp ezmek, yenmez ya da kullanılmaz duruma getirmek: İncirleri *ıncık mıncık* ettin, al hepsini kendin ye.

ıyırım ıyırım (Or. DS/VII-2498): Yırtık pırtık, paramparça.

ıyırım bıyırım (Or. DS/VII-2498): Yırtık pırtık, paramparça.

Turkish Studies

-İ-

ifil ifil (Or. DS/VII-2508):
Hafif hafif, kesik kesik
(esen rüzgâr için).

ileri geri: bugün *ileri geri*
sekiz buçū ay~oluye
(AYB, 103): Aşağı yukarı,
yaklaşık.

ileri gèri yap-: *ileri gèri*
yapıyoğ (OYA, 178):
Münakaşa etmek,
çekişmek.

im dim bilmek (Tr. DS/VII-
2536): Bir şeyin en ince
noktasına kadar bilmek:
Ona söyleme, o *imini*
dimini bilir.

imil imil (Or. DS/VII-2536):
Yavaş yavaş.

incecuğ incecuğ: yerini
incecuğ incecuğ kaziy
(TYA II, 170): Derin
olmayacak şekilde.

ingır mungır (Tr. DS/VII-
2542): Tam bir düşünce
belirtmeyen konuşma
(için).

ipil ipil (Or. DS/VII-2545):
Parça parça, lime lime.

iplim iplim (Or. DS/VII-
2546): Pırıl pırıl (parlamak
için)

is cis: *ismidir cismidir* (TYA
II, 165): İn cin.

ivik divik (Or., Gr., Tr.
DS/XII-4526): İnceden

inceye, ayrıntılı olarak:
İviğini diviğini aramak.

-K-

kadın erkekli: *kadın erkekli*
bu yolu yaparuk (TYA II,
245): Kadınli erkekli.

kalandar kulundur (TYA II,
355) Kalandar: Ocak
ayının 12'sini 13'üne
bağlayan gece.

kapur kapur: bembeyaz
kapur kapur ufallanur
(OYA, 300): Çok küçük
parçalara ayrılacak şekilde
ufalanmak.

karşı berè: *karşı berè* sayarum
(RIA, 252): Karşı beri,
uzak yakın, şura bura.

katıkla- katıkla-: *katıklar*
katıklar tuzunu adarız
(TYA II, 63) Katıkla-:
karıştırmak.

kemkem (Or. DS/VIII-2739):
Geveze.

kertük kürtük (Or. DS/XII-
4547): Pürüzlü, girintili
çıkıntılı.

kıcı kıcı (Tr. DS/VIII-2787):
Davar çağırma ünlemi.

kıdı kıdı (Or., Tr. DS/VIII-
2787): Davar çağırma
ünlemi.

kıdım kıdım (Or. DS/VIII-
2787): Ağır ağır, yavaş
yavaş.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 3/3 Spring 2008

kıml kımıl (Or. DS/VIII-2803): Yavaş yavaş, ağır ağır.

kımkım (Or. DS/VIII-2803): Ağır ağır konuşan kimse.

kırık kırık (Or. DS/VIII-2825): At ve eşek çağırma ünlemi.

kış kışt (Rz. DS/VIII-2845): Denizde balıkları ağın içine kovalamak için kullanılan ortası delik ipli taş.

kışı kışı (Tr. DS/VIII-2845): Kümes hayvanlarını kovalama ünlemi.

kit- gel-: burıya *kidi gelince* (TYA II, 89): Gidip gelince; tırabzona *kidi kele kidi gele* (TYA II, 89): Gide gele.

kipekip (Or. DS/VIII-2874): kip: uygun, tıpatıp gelen.

kirik kırık (AYB, 144): At, eşek ve katırı çağırma için kullanılan söz.

ķivir zivir: *ķivirina zivirina* ğider (RĀA, 217): İvır zıvır.

ķolanlı ķolanlı: peşdemal yāni şöyle *ķolanlı ķolanlı* (TYA II, 106) Kolan: Kıl ya da yünden dokunmuş, üstü işlenmiş bir çeşit kuşak.

kopa kopa (Tr., Rz. DS/VIII-2920): Koşa koşa.

koskos (Tr. DS/VIII-2930): Çalımlı yürüyen, salınarak yürüyen (kimse)

kötülük iyilik: adam melmeketinin *kötülünü iyilñi* gonuşmaz (TYA II, 25): İyilik kötülük.

kıldur paldır: *kıldur paldır*~ edeler (AYB, 99): Paldır küldür.

ķusa ķusa: kesēysin olari *ķusa ķusa* (TYA II, 132): Kısa kısa.

kuti kuti (Tr. DS/VIII-2989): Köpek çağırma ünlemi.

ķutuķ mutuķ: kapilerde *ķutuķ mutuķ* varmidu (KĪAT, Rz., 268): Köpek möpek.

küçücük küçük: *küçücük küçük* keşanlımız var idi (TYA II, 229): Küçük küçük.

küçüg küçüg: böle *küçüg küçüg* ed ĩysın (TYA II, 439): Ufak ufak.

küt küt küt: keser küpüsñnen *küt küt küt* hep açarduķ unu (OYA, 294): Keserin çıkardığı ses.

küt küt: biri bıraķur biri çalardı. zıpbak zıpbak, *küt küt* iderdi (OYA, 201): Dibekte arpa dövülürken tokmağın çıkardığı ses.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

kütür kütür: sülānan *kütür kütür* nişan atallardı (OYA, 201): Silahın ardarda ateşlenmesiyle çıkan ses.

-L-

lankur lankur (Tr. DS/IX-3064): Biçimsiz konuşma ve yürüyüş için.

laķır laķır laķır: getir~bā~bi~çay *laķır laķır laķır* (TYA II, 48): Lak lak, boş boş konuşmayı anlatır.

lıbır lıbır (Tr. DS/IX-3075): Çabuk çabuk (yemek için).

linća linć: o ğemi doli ya *linća linć* neċāset (RĪA, 269): Hıncahınc, tıka basa

lokur lokur (Gr. DS/IX-3084): Su ya da sulu yiyeceklerin kaynarken çıkardığı ses için.

-M-

mal ħal: hep benim üsdüme atdılar u işleri talla, *mal ħal* (OYA, 239): Mal vb. anlamında.

manca manca *oynamak* (Or. DS/IX-3117): Çocuklar arasında yemek yaparak oynamak.

mani mani (Tr. DS/IX-3123): Sık sık ve sürekli olarak.

mesmes (Gr. DS/IX-3172): Irmak ve derelerden esen hafif yel.

met deĝneķ (RĪA, 237): Çelik çomak oyunu

mır mır etmek (Or. DS/IX-3188): Dır dır etmek, gevezelik etmek.

mırt mırt etmek (Or. DS/IX-3189): Kendi kendine söylenip durmak.

mısır şey: sonbahardaĝa filan *mısır şey* biçilir (TYA II, 296): Mısır ve benzeri anlamında.

mıyel mıyel (Or. DS/IX-3194): Uyuşuk uyuşuk.

mıyıl mıyıl (Gr. DS/IX-3194): Cansız, sönük (bakış ve ateş için).

-N-

naĝuşlu diĝişli: böyle *naĝuşlu diĝişli* (TYA II, 15): Nakışlı dikişli, süslü.

-O-

omuz omuz: millet burdan *omuz omuz* göşlerini yükledi (OYA, 249): Yükü omuzlamayı anlatır.

ōv ōv: *ōv ōv* bōĝu ruyōr (RĪA, 299) Ayının çıkardığı ses.

oyum oyum: gara ğoyun beyaz ğoyun/boynuzları *oyum oyum* (KĪAT, Gr., 102: Oylum oylum

-Ö-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

öbelek öbelek (Gr. DS/IX-3307): Aksayarak, topallayarak (yürüyüş için): Şu adam *öbelek öbelek* yürüyor.

öş öş (Rr. DS/IX-3356): “Sus, kısa kes” anlamlarında susturmayı anlatır.

-P-

parali parasiz: *parali parasiz* vericek (TYA II, 248): Paralı veya parasız.

pelı pelı: elmayı *pelı pelı* yaparsın (TYA II, 239): (<bölük bölük) Dilim dilim.

perem perem (Or. DS/IX-3429): Parça parça.

pirpır (Gr. DS/IX-3444): 1. Kadın giysilerini süslemekte kullanılan boncuk ya da kumaş parçası, 2. Uçurtmalar takılan kâğıt süs (yel vurdukça ses çıkartır).

pirkesek (Or. DS/IX-3445), (AYB, 149): Parça parça, ufak ufak.

pitış pitış (Tr. DS/IX-3450): Küçük çocukların kısa adımlarla ve yavaş yavaş yürüyüşü, tıpış tıpış.

piçi piçi (Or., Gr. DS/IX-3452): Sığır, davar çağırma ünlemi.

pili pili (Tr. DS/IX-3453): Kümes hayvanlarını çağırma ünlemi.

piti piti (Tr. DS/IX-3464): Kısa adımlarla, çabuk çabuk (yürüyüş için).

pitpit (Rz. DS/IX-3464): Kekeme.

pö pö: yerduğ bali. *pö p ö* gusmak (TYA II, 400): Kusma ünlemi.

purput (Rz. DS/IX-3488): 1. Çok ince toz taneleri, 2. İyi ezilmemiş yoğurttan yapılan ayranın içindeki küçük tanecikler: Ayranım iyi olmadı, hep *purput* oldu.

-R-

rek rek: *rek rek* boyuyok (OYA, 294): Renk renk.

-S-

saksak (Gr. DS/X-3520): 1. Yapışkan, 2. (Or. DS/X-3520): Çok işeyen çocuk.

salin- salin-: *gel salini salini* (KİAT, Or., 25): Salına salına.

sat pat (Tr. DS/X-3551): Ara sıra: *Sat pat* bize de uğrarlar.

saz davul horan: *sazlan davullan horanlan* alıp dönerik (TYA II, 279): Saz davul horon.

sazlık samanlık: *bī* tarafı *sazlık samannık*, *bī* tarafı

Turkish Studies

- tozluğ dumannık (OYA, 249): Sazlık samanlık.
- sıvır sıvır** (Or., Gr.DS/X-3613): Parça parça: *Sıvır sıvır döküldü.*
- sıvır sıvır yağmak** (Or. DS/X-3625): Sine sine yağmak (yağmur için).
- sisli puslu**: havalar böyle *sisli puslu* giderse (TYA II, 47): Sisli puslu.
- siv siv** (Or. DS/X-3652): Yavaş yavaş, ince ince (yağmur yağmak, su, gözyaşı vb. akmak için).
- sohbet muabbet**: *sohbet muabbet* herkeş evine gidiyodu (OYA, 318): Sohbet muhabbet.
- Ş-
- şak şak şak**: ha böyle *şak şak şa* k vuran (TYA II, 225): Değirmende tanelerin değirmen taşına akmasını sağlayan tahta aracün çıkardığı ses.
- şakga yarennik**: *şakga yarennik* bol (AYB, 110): Şaka, eğlence.
- şa kşak** (TYA III, 216): Tanelerin değirmen taşına düzenli akmasını sağlayan tahta araç.
- şakşak** (Gr. DS/X-3738): Değirmende buğday tanelerinin döküldüğü yer.
- şapır şapır**: *şapır şapır* para gazanıdum (AYB, 83): Bol bol, çok miktarda.
- şapşak** (Gr. DS/X-3746): Çeşme önlerine, içinde su birikmesi için konulan taş ya da ağaç yalak.
- şapşap** (Gr. DS/X-3747): Su tası.
- şapşup** (Rz. DS/X-3747): Tokat sesi için.
- şar şar** (Tr. DS/X-3750): Çok ve sürekli (yağan yağmur, akan su için).
- şarşar** (Rz. DS/X-3750): Küçük çağlayan.
- şaval kaval** (Tr. DS/X-3753): Anlamsız, gelişi güzel (söz için).
- şıpır şıpır** (Rz. DS/X-3771): 1. Şıp şıp (su vb. sesi), 2. Çabuk çabuk.
- şır şır** (Or. DS/X-3773): Şırlı şırlı.
- şıt şıt** (Tr. DS/X-3773): Hop hop (çocuğu havaya kaldırırken, hoplatırken kullanılan yansıma).
- şip şip** (Or., Tr. DS/X-3783): Çabuk çabuk.
- şöyle möyle**: *şöyle möyle* avuçluyodu (AYB, 110): Şöyle böyle.
- T-
- takatuka** (Gr. DS/X-3806): 1. Karga, tilki, tavşan vb. hayvanların tarlaya

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

- girmemesi için direk üstüne yapılmış, su ile dönen ve bir yere vurarak ses çıkaran araç, fırıldak, 2. (Rz. DS/X-3806): Tahta havan, döveç.
- taktak** (Or. DS/X-3811): Kapı tokmağı.
- talla ta h**: *talla ta hın* açduh (AYB, 91) Tarla tapan, yer, arazi.
- tanksı manksı** (Tr. DS/X-3821): Darmadağınık, karmakarışık.
- tantan** (Tr. DS/X-3821): Geveze, boşboğaz.
- taķır-tıķur**: sıçan gelir *taķır-tıķur* (KİAT, Gr., 101): Tıkır tıkır.
- tarla topraķ**: *tarla topraķ* var-idi (TYA II, 250): Tarla toprak, arazi.
- tarķ turķ**: *tarķ turķ, tarķ turķ* derkene (OYA, 275): Trenin giderken çıkardığı ses.
- tav tav sav sav olmak** (Tr. DS/X-3849): Bir olayın, bir işin sona ermesi.
- tavli tavli**: *tavli tavli* atarlar (TYA II, 191) Tavli: ucu ateşli odun.
- teğna teğna**: *teğna teğna* yerlere (KİAT, Rz., 284): Tenha تنها.
- ter su**: *ter su* içinde (TYA II, 238) Çok terleme, kan ter.
- tıktık** (Gr. DS/X-3810): 1. Takunya, (Tr. DS/X-3912): 2. Çocuk dilinde saat.
- tıķır tıķır tıķır**: *tıķır tıķır tıķır* biri bu yana gidı (OYA, 254): Yürüyüş için kullanılır.
- tişı ergeg**: *tişı ergeg* toplu gezi (TYA II, 396): Kadın erkek.
- tiyil- tiyil-**: onun için kalyon *tiyile tiyile* (TYA II, 89): Denile denile.
- topalla- topalla-**: *topallı topallı* gelir (OYA, 234): Topallaya topallaya.
- tozluķ dumannıķ**: bı tarafı sazlık samannıķ, bı tarafı *tozluķ dumannıķ* (OYA, 249): Tozlu dumanlı.
- türül türül tütmeķ** (Or. DS/XII-4778): Çekici, albenili, parlak olmak.
- U-
- ucun ucun** (Rz. DS/XI-4020): Yavaş yavaş, azar azar: *Borcumuzu ucun ucun veririz.*
- ūraş bıkúş**: ondan sōna *ūraş bıkúş* yat mat elli beş gün yatdım (AYB, 103): Uzun uğraşlar sonucunda.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

uşak devşek (Or. DS/XI-4044), alabüldüne *uşak devşek* gider (OYA, 211): Çoluk çocuk

-Ü-

üç beşer: *üç beşer* güleş olmuş (OYA, 168): Üçer beşer.

ürük cücük (Or. DS/XII-4795): 1. Soy sop, 2. Çoluk çocuk.

üsdünden aşşā: *üsdünden aşşā* büsbütün çıkarusun bunu (OYA, 284): Tepeden tırnağa.

-V-

varak varak (Or. DS/XI-4044): Ağır ağır, duraklayarak, konaklayarak. (Varak: Varılacak son yer, durak, konak. Or., Ng./DS)

vazır vazır (Or. DS/XI-4094): Kolay kolay.

vicık vicık (Or. DS/XI-4098): Çok cıvık, yumuşak (çamur, yağ vb. için).

vicır vicır (Or. DS/XI-4099): Cıvıl cıvıl.

vid vid (Gr. DS/XI-4099): Gevezelik, dedikodu

vidı vidı (Tr. DS/XI-4099): Geveze, dedikoducu.

vik vik (Rz. DS/XI-4099): Gevezelik, dedikodu

vikır vikır (Or. DS/XI-4100): Fıkır fıkır.

vıyıl vıyıl *kaynamak* (Or. DS/XI-4100): Karınca gibi kaynamak.

vidi vidi *yemek* (Or. DS/XI-4105): Her kusurun üstünde durup, karşısındakini üzmek.

vuravur (Tr. DS/XI-4108): Toplu dögüş.

vur- vur-: *vuru vuru* çıkadüduğ (OYA, 218): Vura vura.

-Y-

yañıl yañıl: *óm sıra yañıl yañıl* *óm sıra ev tarafa geliye* (AYB, 103): Yan yan

yalap yalap (Gr. DS/XI-4140): Parıl parıl, ışıl ışıl

yalbır yalbır (Or. DS/XI-4142): Parıl parıl.

yalbirt yalbirt (Or. DS/XI-4142): Parıl parıl.

yaldır yaldır *yanmak* (Or. DS/XI-4142): Pırıl pırıl parlamak

yalp yulp: *yalp yulp, yalp yulp* iki tâne alitirik geliye (AYB, 105): Işıl ışıl

yambul yambul (Or. DS/XI-4154): Eğri büğrü.

yamrı yumru/yamrı yümrü/yamru yümrü (Tr. Rz. DS/XI-4157): Eğri büğrü.

yarı yamalak (Tr. DS/XI-4185): Eksik, özensiz yapılmış, düzensiz (iş için)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

- yarım yālah** (<yamalak) (AYB, 67): Yarım yamalak.
- yarı yaşlı**: ğadunuñ birisi de *yarı yaşlı* da deel (AYB, 70): Yaşlı başlı, yaşı geçkin.
- yāşi yāşi**: kelin ağlar *yāşi yāşi*/kitmem tēyin sallar bāşi (KİAT, Tr., 198): Yaşın yaşın.
- yatağ yasduğ**: *yatağ yasduğ* bölē bī şeyler (OYA, 248): Yatak yastık.
- yavan yaşık** (Tr. DS/XI-4203): Katıksız, yağsız, tad alma düşünülmeden, karın doyuracak kadar (yemek için).
- yavan yavan**: *yavan yavan* bi yemek etdiler (TYA II, 413): Yavan yavan, katıksız.
- yavaşdan yavaşdan**: başlarsın *yavaşdan yavaşdan* Kesmiye (TYA II, 97): Yavaş yavaş.
- yayım yayım**: ğülğanın doruğunda/arular *yayım yayım* (KİAT, Tr., 147): Yayım yayım.
- yel yepeldeğ** (TYA III, 255): Çabucak
- yel yepелеğ** (Or., Tr. DS/XI-4240), (OYA, 358): Çabucak, telaşla, hızlıca.
- yel yepildeğ** (Tr. DS/XI-4240): Çabucak.
- yılbır yılbır** (Or. DS/XI-4266): 1. İvedi, (Or. DS/XII-4821): 2. Tez, ıvecen.
- yıldır yıldır** (Gr. DS/XI-4267), (TYA III, 258): Pırıl pırıl, ışııl ışııl.
- yıldır yıldır yanmak** (Or. DS/XI-4267): Pırıl pırıl parlamak.
- yılp yılp** (Gr. DS/XI-4272): Pırıl pırıl.
- yılp yılp** (Or. DS/XI-4272): Çabuk çabuk (görünüp yiten nesnelere için).
- yiyecek ğeयेcek**: ancā *yiyecek ğeयेcek* ğeçebiliyomuş (OYA, 193): Yiyecek ğeयेcek.
- yosma yosma**: sađlarda *yosma yosma* ekmekler ğızardulūdu (OYA, 201): Güzel, lezzetli
- yumağ yumağ**: arkasından aşşā /saşları *yumağ yumağ* (KİAT, Tr., 218): Yumak yumak.
- yu- yēyke-**: ebe *yur yēyker* (OYA, 199): Yıkayıp temizlemek.
- yūsek yūsek**: *yūsek yūsek* bađa bađa ğeliyormuş (KİAT, Or., 49): Yüksek yüksek. Yukarı doğru, yükseğe bakmak.
- yūmsek yūmsek**: *yūmsek yūmsek* ba kıyódu (KİAT,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008

Or., 49): Yüksek yüksek. Yukarı doğru, yükseğe bakmak.	küt küt iderdi (OYA, 201): Dibekte arpa dövülürken tokmağın çıkardığı ses.
-Z-	
zanzur (Or. DS/XI-4348): Deprem.	zırzar (Rz. DS/XI-4381): Geveze, gürültücü.
zayıflı- zayıflı-: <i>zayıflıyī</i> <i>zayıflıyī</i> oldu parmak gibi (TYA II, 59): Zayıflaya zayıflaya.	zoba zoruna (Tr. DS/XI- 4381): Binbir güçlkle.
zehir zembelek (Or. DS/XI- 4356): 1. Çok ekşi, 2. Çok soğuk, 3. Çok acı.	zom zom <i>gezmek</i> (Or. DS/XI- 4393): İşsiz güçsüz dolaşmak.
zıpbak zıpbak: biri biraçur biri çalardı. <i>zıpbak zıpbak</i> ,	zor zoruna (Gr., Tr. DS/XI- 4381): Binbir güçlkle.
	zoru zoruna (Tr. DS/XI- 4381): Binbir güçlkle.

Çalışmada Kullanılan Çevriyazı İşaretleri

a. Ünlüler

- ā : Normalden uzun a sesi
á : Yarı kalın, düz, geniş (a~e arası) ünlü
è : Yarı geniş, düz, ince (e~i arası) ünlü
ē : Normalden uzun e sesi
ī : Normalden uzun ı sesi
ĩ : Normalden kısa ı sesi
Ī : uzun ı sesi
ō : Normalden uzun o sesi
ó : Yarı kalın, yuvarlak, geniş (o~ö arası) ünlü
ō̄ : Normalden uzun ö sesi
ū : Normalden uzun u sesi
ú : Yarı kalın, yuvarlak, dar (u~ü arası) ünlü
ū̄ : Normalden uzun ü sesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

b. Ünsüzler

- ć : Yarı sızıcı, tonlu, diş eti-ön damak c ünsüzü
Ç : Patlayıcı, yarı tonlu, diş eti (c~ç arası) ünsüzü
ç : Yarı sızıcı, tonsuz, diş eti-ön damak ç ünsüzü
ğ : Patlayıcı, yarı tonlu, art damak ünsüzü
ğ : Yarı sızıcı, tonlu, ön damak (g~c arası) ünsüzü
ħ : Sızıcı, nefesli, tonlu-tonsuz gırtlak ünsüzü
ħ : Sızıcı, tonsuz art damak ünsüzü
ķ : Yarı tonlu, art damak ünsüzü
K : Patlayıcı, yarı tonlu, ön damak (k~g arası) ünsüzü
ķ : Patlayıcı, tonsuz, orta damak yarı kalın ünlülerle hece kuran k ünsüzü
Í : Ön damak l'si
ñ : Damaklı geniz ünsüzü
ř : Tonsuzlaşmış diş eti-ön damak r ünsüzü
T : Patlayıcı, yarı tonlu, asıl diş (d~t arası) ünsüzü

KAYNAKLAR ve KAYNAK KISALTMALARI

- AKAR, Ali, "Trabzon Ağzında Eski Türkçe Leksik Unsurlar",
**Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat
Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002,
s. 173-193.
AKSAN, Doğan, **Türkçenin Sözcük Varlığı**, Engin Yay., Ankara 1996
AYDIN, Erhan, "Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler", **TD**, S. 544
(Nisan 1997), s. 417-421
AYDIN, Mehmet, (**AYB**), **Aybastı Ağzı** (İnceleme-Metin-Sözlük),
TDK Yay., Ankara 2002
BURAN, Ahmet, **Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**,
TDK Yay., Ankara 1996
CAFEROĞLU, Ahmet, (**EUTS**), **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**,
Enderun Kitabevi, İstanbul 1993
CAFEROĞLU, Ahmet, (**KİAT**), **Kuzeydoğu İllerimiz Ağzlarından
Toplamalar** (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağzları),
TDK Yay., Ankara 1994

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

- ÇAĞATAY, Saadet, “Uygurcada Hendiadyoinler”, **Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler**, Ankara Ün. DTCF Yay., Ankara 1978, s. 29-66.
- DEMİR, Necati, (OYA), **Ordu ve İli Yöresi Ağzıları** (İnceleme-Metinler-Sözlük), TDK Yay., Ankara 2001
- DEMİR, Necati, (TYA), **Trabzon ve Yöresi Ağzıları II** (Metinler), Gazi Kitabevi, Ankara 2006
- DEMİR, Necati, “Karadeniz Bölgesi’nde Peçenekler ve Kıpçaklar”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 401-409
- DEMİR, Necati, “Şalpaazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağzılarında Kullanılan Zarf-fiil Ekleri”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 8 (Sivas 1999), s. 313-334.
- DEMİR, Necati, **Trabzon ve Yöresi Ağzıları I** (Tarih-Etnik Yapı-Dil İncelemesi), Gazi Kitabevi, Ankara 2006
- DEMİR, Necati, **Trabzon ve Yöresi Ağzıları III** (Sözlük), Ankara 2003
- Derleme Sözlüğü (DS)**, I-XII. C., TDK Yay., Ankara 1993.
- DUMAN, Musa-Fatih Kemik, “İkilemelerin Oluşma Süreçleri ve ‘yalnız başına’ Örneği Üzerine”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı** (Ege Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İZMİR)’na sunulan bildiri, s. 1-9.
- ERDEM, Mehmet Dursun, “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”, **Bilig**, S. 33, Bahar 2005, s. 189-225.
- GABAİN, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988
- GANIYEV, Fuat -Rifkat Exmetyanov-Halil Açıkgöz, **Tatarca-Türkçe Sözlük**, İnsan Yay., Kazan-Moskova 1997
- GÜNAY, Turgut (RIA), **Rize İli Ağzıları** (İnceleme-Metinler-Sözlük), TDK Yay., Ankara 2003
- HATİPOĞLU, Vecihe, **Türk Dilinde İkileme**, TDK Yay., Ankara 1981
- KARAHAN, Leylâ, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yay., Ankara 2004
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, KB Yay., Ankara 1992
- Kaşgarlı Mahmud (DLT), **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi C. II** (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1992
- KORKMAZ, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 1992
- ÖLMEZ, Zuhâl Kargı, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, S. 7, 1997, s. 19-40;

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

ÖLMEZ, Zuhâl Kargı, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (2), **Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı**, Simurg Yay., Freiburg-İstanbul 1998, s. 235-260.

SEV, Gülsel, “Divanü Lûgat’it Türk’te İkilemeler”, **TD**, S. 634 (Ekim 2004), s. 497-510

TEKİN, Talat, **Orhon Yazıtları** (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk), Yıldız Yay., İstanbul 2003

TUNA, Osman Nedim, **Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986

Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara 2005

ZÜLFİKAR, Hamza, **Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler**, TDK Yay., Ankara 1995

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*